ЗАМІСТЬ ПРОЛОГА

Як журналістові, мені часто доводилося бувати на Тяпь-Шані. Якось навесні, коли я перебував в обласному центрі Нарині, мене терміново викликали до редакції. Сталося так, що автобус пішов за кілька хвилин перед тим, як я прибув на автостанцію. Наступного автобуса треба було чекати годин з п'ять. Нічого не лишалося робити, як спробувати сісти на попутну машину. Я пішов до шосе на околиці містечка.

На повороті дороги біля колонки стояв грузовик. Шофер щойно заправився, загвинчував кришку бензобака. Я зрадів. На шибці кабіни був знак міжнародних рейсів "SU" — Радянський Союз. Значить, машина йшла з Китаю до Рибачого, на автобазу Зовніштрансу, звідки завжди можна дістатись до Фрунзе.

— Ви зараз їдете? Підвезіть, будь ласка, до Рибачого! — попросив я шофера.

Він повернув голову, скоса подивився через плече і, випроставшись, спокійно сказав:

— Ні, агаю не можу.

— Дуже вас прошу! У мене термінова справа, викликають у Фрунзе.

Шофер знову похмуро глянув на мене.

— Розумію, але не ображайтесь, агаю. Нікого не беру.

Я був здивований. Кабіна вільна, чом би йому не взяти людину?

— Я журналіст. Дуясе поспішаю. Заплачу скільки скажете...

— Річ не в грошах, агаю! — різко обірвав мене шофер і сердито штовхнув ногою колесо. — Іншим разом безплатно довезу. А зараз... Не можу. Не гнівайтеся. Скоро ще будуть паші машини, поїдете будь-якою, а я не мояїу...

Мабуть, він має взяти по дорозі когось, вирішив я.

— Ну, а в кузові?

— Все одно... Я дуже прошу пробачити мені, агаю.

1 А г а й (букв, старший брат) — шанобливе звернення до старшого.

Шофер подивився на годинника і заквапився.

До краю здивований, я знизав плечима і, не розуміючи, в чому річ, глянув на заправницю, літню жінку-росіянку, яка весь час мовчки спостерігала нас з віконця. Вона похитала головою: "Не треба, мовляв, дайте йому спокій". Дивно.

Шофер поліз в кабіну, сунув у рот незапалену цигарку і завів мотор. Він був ще молодий, років тридцяти, сутулуватий, високий. Запам'яталися мені його цупкі, великі руки на баранці і очі з стомлено опущеними повіками. Перш ніж зрушити машину з місця, він провів долонею по обличчю і якось дивно, з тяжким зітханням, стривожено подивився вперед, на дорогу в горах.

Машина поїхала.

Заправниця вийшла з будки. Вона, видно, хотіла заспокоїти мене:

— Не смуткуйте, зараз і ви поїдете. Я мовчав.

— Переживає хлопець... Історія довга... Колись він жив тут у нас, на перевалочній базі...

Дослухати заправницю мені не вдалося. Підійшла попутна "Победа".

Грузовик наздогнали ми не скоро — майже коло самого Долонського перевалу. Він мчав страшенно швидко, як, мабуть, не дозволено мчати навіть бувалим тянь-шаньським шоферам. Не притишуючи ходу на поворотах, з гудючим ревом неслася машина попід навислими скелями, стрімливо вилітала на підйоми й одразу наче провалювалась, поринаючи в западини дороги, потім знову з'являлася попереду. Краї брезенту тріпотіли і ляскали по бортах.

"Победа" все-таки брала своє. Ми почали обганяти. Я обернувся: що за одчайдушна людина, куди він так стрімголов мчить? У цей час линув дощ з градом, як це нерідко буває на перевалі. В скісних, що аж періщили, струменях дощу й граду промайнуло за шибкою бліде, напружене обличчя з затиснутою в зубах цигаркою. Круто повертаючи руль, його руки широко й швидко сковзали по баранці. Ні в кабіні, ні в кузові нікого не було.

Незабаром після повернення з Нарина мене командирували на південь Киргизії, в Ошську область. Як завжди, часу у нашого брата журналіста в обріз. Я примчав на вокзал, коли поїзд от-от мав рушати, і, вскочивши в купе, не одразу звернув увагу на пасажира, що сидів, повернувшись лицем до вікна. Він не обернувся й тоді, коли поїзд уже пішов повним ходом.

По радіо передавали музику: виконувалася на комузі знайома мелодія. Це був киргизький мотив, що завя;ди здавався мені піснею самотнього вершника, який їде надвечірнім степом. Путь далека, степ широкий, можна думати й неголосно співати. Співати про те, що в тебе на душі. Хіба мало думок буває у людини, коли вона лишається на самоті, коли навкруги тихо і чути лише цокіт копит. Струни дзвеніли

стиха, мов вода на обкочених, ясних каменях в арику. Комуз співав про те, що скоро сонце сховається за горбами, синя прохолода нечутно побіжить по землі, тихо заколиваються, обсипаючи пилок, сизий полин і жовта ковила при бурій дорозі. Степ слухатиме вершника, буде думати й наспівувати разом з ним...

Можливо, колись вершник їхав тут, цими місцями... Отак само, мабуть, ген-ген на краю степу заходило сонце в вечірній заграві, що поволі ставала палевою, а сніг на горах, так само, певно, як зараз, вбираючи останні відблиски сонця, рояїевів і швидко меркнув...

За вікном проносилися сади, виноградники, темно-зелені кущуваті кукурудзяні лани. Парокінна бричка з щойно накошеною люцерною бігла до переїзду. Вона зупинилася біля шлагбаума. Засмаглий хлопчак в подертій злинялій майці і закочених вище колін штанях трохи підвівся на бричці, дивлячись на поїзд, почав усміхатись, помахав комусь рукою.

Мелодія на диво м'яко вливалася в ритм поїзда. Замість цокання копит стукотіли на стиках рейок колеса. Мій сусід сидів біля столика, затулившись рукою. Мені здавалося, що він теж мовчки наспівував пісню самотнього вершника. Сумував він чи мріяв, а тільки було в його вигляді щось смутне, якесь незатихле горе. Він так заглибився в себе, що не помічав мене. Я старався розглядіти його лице. Де яс я зустрічав цю людину? Навіть руки знайомі, смуглі, з довгими твердими пальцями.

І враз я згадав: це був той самий шофер, який не взяв мене в машину. На тому я й заспокоївся. Дістав книжку. Чи варто було нагадувати про себе? Він,' мабуть, давно вже забув мене. Чи мало випадкових зустрічей у шоферів на дорогах?

Так ми їхали ще якийсь час, кожен сам по собі. За вікном почало темніти. Попутник мій здумав закурити. Він дістав цигарки, гучно зітхнув перед тим, як чиркнути сірником. Потім підвів голову, здивовано глянув на мене й одразу почервонів. Пізнав.

— Здрастуйте, агаю! — сказав він, винувато усміхаючись. Я подав йому руку:

4*

51

— Далеко їдете?

— Еге ж... далеко! — Він повільно видихнув дим і, помовчавши, додав: — На Памір.

— На Памір? Значить> п0 дорозі— Я в Ош... У відпустку? Чи переводитесь на роботу?

— Та начебто так... Закурите?

Ми разом димили і мовчали. Говорити, здавалося, більше було ні про що. Мій сусід знову задумався. Він сидів, похиливши голову, похитуючись у такт рухові поїзда. Здалося мені, він дуясе змінився відтоді, як я його бачив. Схуд, обличчя змарніло, три різкі, глибокі зморшки на лобі. На обличчі хмурна тінь від зведених до перенісся брів. Несподівано мій супутник невесело посміхнувся і спитав:

— Ви, агаю, мабуть, того разу на мене дуже образилися?

— Коли, щось не пригадаю? — Не хотілося, щоб людині було ніяково передо мною. Але сусід дивився з таким каяттям, що мені довелося признатись. — А-а... отоді... Пусте. Я й забув. Всяко буває в дорозі. А ви все ще пам'ятаєте про це?

— Іншим часом може й забув би, але в той день...

— А що сталося? Чи не аварія?

— Та як сказати, аварії-то не було, тут інше... — мовив він, підшукуючи слова, та потім розсміявся, примусив себе розсміятись. — Зараз я повіз би вас на машині куди завгодно, та тільки тепер я сам ось пасажир...

— Нічого, кінь по одиому сліду тисячу разів ступає, може, ще колись зустрінемося...

— Звичайно, якщо зустрінемось, сам затягну в кабіну! — труснув він головою.

— Отже, домовилися? — поясартував я.

— Даю обіцянку, агаю! — відповів він, повеселівши.

— А все-таки чому ви тоді не взяли мене?

— Чому? — озвався він і одразу похмурнів. Замовк, опустивши очі, пригнувся над цигаркою, люто затягуючись димом. Я зрозумів, що не треба було питати його про це, і розгубився, не Зпаючи, як виправити помилку. Він погасив недокурок в попільничці і пасилу видавив із себе:

— Не міг... Сина катав... Він мене чекав тоді...

— Сина? — здивувався я.

— Справа така... Розумієте... Як би вам пояснити... — Він Знову закурив, стримуючи хвилювання, і раптом твердо, серйозно глянувши мені у вічі, почав говорити про себе.

Так довелося мені вислухати розповідь шофера.

Часу попереду було багато — поїзд іде до Оша майже дві доби. Я не квапив, не перебивав його запитаннями: це добре, коли людина сама все розповідає, заново переяшваючи, роздумуючи, часом замовкаючи на півслові. Але я мусив докласти неабияких Зусиль, щоб не втручатися в його оповідь, бо завдяки нагоді і своїй непосидющій професії газетяра я вже знав дещо про нього самого і про людей, з якими доля зіткнула цього шофера. Я міг би доповнити його розповідь і багато що пояснити, але вирішив зробити це, вислухавши все до кінця. А потім взагалі роздумав. І вважаю, що зробив правильно. Послухайте розповіді самих героїв цієї повісті.

РОЗПОВІДЬ ШОФЕРА

...Почалося все це зовсім несподівано. В ту пору я щойно повернувся з армії. Слуяшв у моторизованій частині, а перед тим закінчив десятирічку і тел; працював шофером. Сам я з дитячого будинку. Друг мій Алібек Джантурін демобілізувався па рік раніше. Працював на Рибачинській автобазі. Ну, я до нього й приїхав. Ми з Алібеком завжди мріяли попасти на Тянь-Шань або на Памір. Прийняли мене добре. Улаштували в гуртожитку. І навіть $ІЛ дали майже новий, жодної вм'ятини... Треба сказати, машину свою я полюбив, як людину. Беріг її. Хороший випуск. Мотор був потужний. Щоправда, не завжди доводилося навантажувати машину до краю. Дорога самі знаєте яка — Тянь-Шань, одна з найвисокогірніших автотрас у світі: міжгір'я, хребти та перевали. В горах води скільки завгодно, а все одно завжди возиш її з собою. Ви, моя;е, помічали, до кузова в передньому кутку прибита дерев'яна хрестовина, а на ній камера з водою теліпається. Бо мотор на серпантинах перегрівається страшенно. А вантажу везеш не так-то й багато. Я теж спершу прикидав, голову сушив собі, що б його придумати, аби якнайбільше вантажу брати. Але змінити начебто нічого не молена було. Гори є гори.

Роботою я був задоволений. Та й місця подобалися мені. Автобаза біля самого берега Іссик-Кулю. Коли приїздили іноземні туристи й цілі години простоювали мов очманілі на березі озера, я в думці пишався:

"Ось, мовляв, який у нас Іссик-Куль! Спро-буй-но знайди ще таку красу..."

У перші дні лише одно ображало мене. Час був гарячий — весна, колгоспи після вересневого Пленуму набирали сили. Завзято вони взялися до справи, а техніки було мало. Частину наших автобазівських машин посилали на допомогу колгоспам. Особливо новаків завжди по колгоспах ганяли. Ну й мене теж. Тільки налагоджусь, було, в рейси по трасі, як знову знімають і гайда по аїлах. Я розумів, що справа ця важлива, потрібна, та все ж таки я шофер, машину жалко було, хвилювався за неї, мовби це не їй, а мені самому доводилося по вибоїнах трястися і місити грязюку на степових дорогах. Таких доріг і уві сні не побачиш....

Так от, їду я якось до колгоспу — шифер віз для нового корівника. Аїл цей у передгір'ї, і дорога тягнеться через степ. Все йшло гаразд, дорога протряхала вже, до аїлу як рукою подати лишилося, і раптом загруз я, переїяїджаючи через якийсь арик. Дорогу тут з весни так збили, покремсали колесами, що верблюд потоне — не знайдеш. Я туди, сюди, по-всякому приладжувався — нічого не виходить. Присмоктала земля машину, і хоч би тобі що, держить, мов кліщами. До того ж з досади я так крутонув руль, що десь заклинило тягу, довелося лізти під машину... Лежу собі там весь у багні, спітнілий, кляну дорогу на всі заставки. Чую, хтось іде. ЗНИЗУ мені видно тільки гумові чоботи. Чоботи підійшли, зупинилися навпроти і стоять. Зло взяло мене — кого це принесло і чого тут видивлятися, цирк тутечки, чи що.

— Ану проходь, не стій над душею! — крикнув я з-під машини. Краєм ока помітив поділ плаття, стареньке таке, в гною забруднене. Видно, якась стара баба чекає, щоб підвіз до аїлу. — Проходь собі, бабусю! — попросив я.— Мені ще довго загоряти тут, не діждешся...

Вона мені у відповідь:

— А я не бабуся.

Сказала якось зніяковіло, наче з посмішечкою.

— А хто ж? — здивувався я.

— Дівчина.

— Дівчина? — Я скоса глянув на чоботи, спитав, щоб попустувати: — А гарненька?

Чоботи переступили на місці, зробили крок убік, збираючись іти. Тоді я хутко вибрався з-під машини. Дивлюся, справді стоїть струнка дівчина з суворими нахмуреними бровами, в червоній косинці і великому, батьковому, видно, піджаці, накинутому на пле-'чі. Мовчки дивиться на мене. Я й забув, що сиджу на землі, що сам весь в грязюці і глині.

— Нічого собі! Гарна, — посміхнувся я. Вона й справді була гарна. — Туфельки б тільки! — пожартував я, підводячись з землі.

Дівчина раптом круто повернулася і не оглядаючись швидко пішла дорогою.

Чого це вона? Образилася? Мені стало не по собі. Спохва-тився, кинувся був наздоганяти її, потім вернувся, швидко зібрав інструмент і вскочив у кабіну. Ривками, то взад, то вперед почав розкачувати машину. Наздогнати її — більше я ні про що не думав. Мотор ревів, машину трясло й водило з боку в бік, але вперед я не просунувся ні на крок. А дівчина йшла все далі й далі. Я закричав, сам не знаючи кому, під буксуючі колеса:

— Відпусти! Відпусти, кажу. Чуєш?

, З усієї сили вижав акселератор, машина поповзла-поповзла Зі стогоном і просто чудом якимось видерлася з трясовини. Як я зрадів! Помчав дорогою, витер хусткою грязь з обличчя, пригладив волосся. Порівнявшись з дівчиною, загальмував, і казна-звідки це у мене взялося, з отаким шиком, майже лежачи на сидінні, розчинив дверці:

— Прошу! — і руку простягнув, запрошуючи до кабіни. Дівчина не зупиняючись йде собі далі. От тобі й маєш! Від

хвацькості моєї й сліду не лишилося. Я знову наздогнав її, цього разу попросив вибачити мені і сісти в машину.

— Ну, не гнівайтесь! Я ж так, по-простому... Сідайте! Але дівчина нічого не відповіла.

Тоді я обігнав її, зупинив машину поперек дороги. Вискочив З кабіни, забіг з правого боку, відчинив дверці і стояв так, не приймаючи руки. Вона підійшла, недовірливо дивлячись на мене, от, мовляв, причепився. Я нічого не говорив, ждав. Чи то вона пожаліла мене, чи ще чомусь — похитала головою і мовчки сіла в кабіну.

Ми рушили.

Я не знав, як почати з нею розмову. Знайомитися й розмовляти з дівчатами мені не вперше, а тут чогось сторопів. Чого б це, спитати? Кручу собі баранку, поглядаю крадькома. На шиї у неї легесенькі, ніжні завитки чорного волосся. Піджак сповз з плеча, вона притримує його ліктем, сама відсунулася далі, боїться зачепити мене. Очі дивляться суворо, а з усього видно, що ласкава. Лице відкрите, лоба хоче нахмурити, а він не хмуриться. Нарешті вона теж глянула обережно в мій бік. Ми зустрілися поглядами. Усміхнулася. Тоді я наважився заговорити:

— А ви чого це зупинилися там, коло машини?

— Хотіла допомогти вам, — відповіла дівчина.

— Допомогти? — засміявся я. — А й справді ж допомогли! Коли б не ви, сидіти б мені там до вечора... А ви завжди ходите цією дорогою?

— Еге ж. Я на фермі працюю.

— Це добре! — зрадів я, але зараз же поправився. — Дорога хороша! — І якраз у цю хвилину машину так трясонуло в ковдо-бині, що ми штовхонули одне одного плечима. Я крякнув, почервонів, не знаючи, куди очі подіти. А вона розсміялася. Тоді і я не витримав, зареготав.

— А мені я; не хотілося їхати в колгосп! — признався я крізь сміх. — Знав би, що по дорозі таку помічницю зустріну, не лаявся б з диспетчером... Ах, Ільясе, Ільясе! — докорив я собі. — Це мене так звуть, — пояснив їй.

— А мене звуть Асель...

Ми під'їжджали до аїлу. Дорога пішла рівніша. Вітер бив у вікна, зриваючи косинку з голови Асель, куйовдив їй волосся. Ми мовчали. Нам було хороше. Виходить, буває легко й радісно на душі, якщо поруч, майже торкаючись ліктем, сидить людина, про яку ти ще годину тому нічого не знав, а тепер чомусь хочеться тільки про неї й думати... Не знаю, що було на душі в Асель, але очі її усміхалися. їхати б нам довго-довго, щоб ніколи не розлучатись... Та машина йшла вже вулицями аїлу. Раптом Асель злякано спохватилася:

— Зупиніть, я зійду! Я загальмував.

— Ви тут живете?

— Ні, — вона чомусь захвилювалася, занепокоїлась. — Але я краще тут зійду.

— Чого ж? Я вас прямо додому підвезу! — Я не дав їй перечити, поїхав далі.

— Оце тут, — заблагала Асель. — Спасибі!

— Будь ласка! — пробурмотів я і не стільки яіартома, а скоріше всерйоз додав: — А якщо я завтра там знову застрягну, до-ПОМОЯІЄТЄ?

Вона не встигла відповісти. Хвіртка відчинилася, і на вулицю вибігла чимсь стурбована літня жінка.

— Асель! — крикнула вона. — Де ЯІ ТИ пропадаєш, бий тебе сила божа! Нди переодягайся хутчій, старости приїхали! — додала вона пошепки, прикривши рот рукою.

Асель зніяковіла, впустила підя^ак з плеча, потім підхопила його і покірливо пішла за матір'ю. Біля хвіртки вона обернулася, глянула, але хвіртка одразу ж захлопнулась. Я лише тепер поміг-

тив па вулиці біля конов'язі осідланих спітнілих коней, що прийшли, видно, здалека. Трохи підвівся за рулем, заглянув через дувал '. У дворі біля вогнища сновигали жінки. Димив великий мідний самовар. Двоє чоловіків білували під навісом баранячу тушу. Так-так, старостів приймали тут як належить. Мені нічого не лишалося робити. Треба було їхати розвантажуватись.

На кінець дня повернувся на автобазу. Вимив машину, загнав її в гараж. Довго порався, все знаходив якесь діло. Не розумів, чому так близько до серця сприйняв я сьогоднішній випадок. Всю дорогу лаяв себе: "Ну, чого тобі треба? Що ти за дурень? Хто вона тобі зрештою? Наречена? Сестра? Чи ти ба, зустрілися випадково на дорозі, підвіз додому і вже переживаєш, пемов освідчилися в коханні. А може, вона й думати про тебе не хоче. Потрібен ти їй дуже! Жених у неї законний, а ти ніхто! Шофер З дороги, сотні таких, не назнайомишся... Та й яке ти

маєш право чогось сподіватись: люди сватаються, весілля буде у них, а ти при чому? Плюнь на все. Крути собі баранку, та й годі!.."

Але біда була в тому, що як я не умовляв себе, а забути Асель не міг.

Робити біля машини вже нічого було. Піти б мені в гуртожиток, він у нас веселий, бучний, червоний куток є, а я — ні. Самому хочеться побути. Приліг на крило машини, руки заклав за голову. Недалечко длубався під машиною Джантай. Був у нас шофер такий. Висунувся з ями, гмикнув:

— Про що мрієш, джигіте?

— Про гроші! — відповів я сердито.

Не любив його. Жмикрут першого гатунку. Хитрий і заздрісний. Він і в гуртожитку не жив, як інші, а у хазяйки якоїсь на. квартирі. Подейкували, женитися обіцяв їй, як-не-як — свій будинок матиме.

Я відвернувся. У дворі, біля того місця, де машини мили, весело метушилися наші хлопці. Хтось виліз на кабіну і з брандспойта поливав шоферів, що чекали черги. Регіт лунав на всю-автобазу. Струмінь потужний, як ударить — захитаєшся. Хлопця хотіли стягти з кабіни, а він пританцьовує собі, періщить по спинах, наче з автомата, кепки збиває. Рантом струмінь • метнувся^ вгору, вигнувся в сонячному промінні, мов райдуга. Дивлюся, там, де струмінь підноситься догори, стоїть Кадіча, наш диспетчер. Ця не побіжить. Триматися вона вміла гідно, до неї так просто не підступиш. І зараз вона стояла, нічого не боячись, спокійно. Не-

1 Дувал — глинобитна огорожа.

Зачепиш, мовляв, куди там тобі! Відставила отак ногу в чобітку, а сама волосся приколює, шпильки в зубах держить, посміхається. Дрібні

сріблясті бризки падають їй на голову. Хлопці регочуть, під'юджують парубчака на кабіні:

— Дай їй по кузову!

— Тороpохни!

— Стережися, Кадіче!

Але парубчак не насмілювався облити її, тільки грався струменем довкола Кадічі. Я б на його місці обдав її водою від голови до ніг, і, мабуть, Кадіча не сказала б мені й слова, посміялась би, та й годі. Я завжди помічав, що до мене вона ставилася не так, як до інших, робилася податливішою, трохи капризною. Любила, коли я, заграючи, гладив її по голові. Мені подобалося, що вона завжди сперечалася, лаялась зі мною, але швидко здавалася, навіть коли я був неправий. Іноді водив її до кіно, проводжав: мені було по дорозі до гуртояшткy. В диспетчерську до неї заходив запросто в кімнату, а іншим вона дозволяла звертатись тільки у віконце.

Та зараз мені було не до неї. Нехай собі пустують.

Кадіча заколола останню шпильку.

— Ну, годі, погралися! — наказала вона.

— Слухаю, товаришу диспетчер! — парубчак на кабіні козирнув. Його з реготом стягли звідти.

А вона попрямувала до нас у гараж. Зупинилася біля машини Дя^антая, здається, шукала когось. Мене вона не одразу помітила, бо я був за сіткою, що поділяла гараж на відсіки. Джантай виглянув з ями, промовив підлесливо:

— Здрастуй, красуне!

— А, Джантай...

Він жадібно дивився на її ноги. Вона невдоволено знизала плечем.

— Ну, чого баньки вирячив? — і злегенька ткнула його носком чобітка в підборіддя.

Інший би, напевно, образився, а цей ні. Аяс просяяв, ніби його — поцілували, і нирнув у яму. Кадіча побачила мене:

— Добре відпочиваєш, Ільясе?

— Як на перині!

Вона притулилася лицем до сітки, пильно подивилась і стиха вказала:

— Зайди в диспетчерську.

— Гаразд.

Кадіча пішла. Я підвівся і вже зібрався був іти, як Джантай знову висунувся з ями.

— Гарна баба! — підморгнув він.

— Та не про тебе! — відрізав я.

Я думав, що він озлиться і полізе битись. Я не любитель бійок, але з Джантаєм зчепився б: так тяжко було на душі, що просто не знав, куди подітись.

Проте Джантай навіть не образився.

— Нічого! — промурмотів він. — Пояшвемо — побачим...

В диспетчерській нікого не було. Що за біс? Куди вона поділась? Я обернувся і прямо грудьми зіткнувся з Кадічею. Вона стояла, притулившись спиною до дверей, відкинувши голову. Очі в неї блищали з-під вій. Гаряче дихання обпалило мені лице. Я не стримав себе, потягся до неї, але одразу ж відступив назад. Як не дивно, мені здалося в ту мить, що я зраджую Асель.

— Чого кликала? — невдоволено спитав я. Кадіча все ще мовчки дивилася на мене.

— Ну?.. — повторив я, втрачаючи терпіння.

— Чогось ти не дуя^е привітний, — сказала вона ображено. — Чи не впала якась в око?..

Я розгубився. Чому вона дорікає мені? І звідки дізналася? В цей час віконце розчинилось. З'явилася голова Джантая. Посмішка блукала на його обличчі.

— Прошу, товаришу диспетчер! — ехидненько мовив він спроквола, подаючи Кадічі якийсь папірець.

Вона сердито глянула на нього. З досадою кинула мені у вічі:

— А путівку за тебе хто одержуватиме? Окремого запрошення чекаєш?

Відсторонивши мене рукою, Кадіча швидко пішла до столу.

— На! — подала мені путівку.

Я взяв. Путівка була до того самого колгоспу. Серце аж похололо: їхати туди, знаючи, що Асель... Та й взагалі, чого це саме мене більше за всіх ганяють по колгоспах?

Я скипів.

— Знову в колгосп? Знов гній та цеглу возити? Не поїду! — шпурнув я путівку на стіл. — Досить, полазив по грязюці, нехай ще інші помотаються!..

— Не кричи! Наряд у тебе на тиждень! А як треба буде, ще додадуть, — розсердилася Кадіча.

Тоді я спокійно сказав:

— Не поїду!

І, як завжди, Кадіча несподівано здалася:

— Ну, гаразд. Я поговорю з начальством. Вона взяла зі столу путівку.

"Значить, не поїду, — подумав я, — і ніколи не побачуся з Аселлю". Мені стало ще гірше. Я ясно зрозумів, що каятимуся все життя. Що буде, те й буде — поїду!..

— Гаразд, давай сюди! — вихопив я путівку. Джантай пирснув у віконці:

— Передай привіт моїй бабусі!

Я нічого пе сказав. У морду б йому заїхати!.. Хряснув дверима, пішов до гуртожитку.

* * *

На другий день я очі видивив на дорозі. Де вона? Чи покажеться її тоненька, мов тополенька, фігурка? Тополенька моя в червоній косинці! Тополенька степова! Нехай у гумових чоботях, в піджаку батьковому. Пусте. Я ж бачив, яка вона!

Зворушила Асель моє серце, збудоражнла всю душу!

їду, видивляюся на всі боки, ні, не видно ніде. Доїхав до аїлу, ось і її двір, загальмував трохи машину. Може, дома? Та як я її викличу, що скажу? Ех! Не судилося мені, мабуть, побачитися З нею. Газонув розвантажуватись. Розвантажую машину, а в душі все ще жевріє надія: а може й зустріну, коли повертатимусь. Та й їдучи назад, не зустрів. Тоді я завернув на ферму. Ферма у них на одшибі, далеко від аїлу. Питаю в однієї дівчини. Нема її, каже, не виходила на роботу. "Значить, навмисно не вийшла, щоб не зустрітися по дорозі зі мною", — подумав я і дуже засмутився. Сумний повернувся на автобазу.

На другий день знову в дорогу. їду і вже не мрію побачити. Справді, навіщо я їй, нащо турбувати дівчину, коли вона засватана? Однак не віриться мені, що все так у нас і скінчиться, адя^е в аїлах досі ще сватають дівчат і видають заміж без їхньої згоди. Скільки разів я читав про це в газетах. А що з того? Після бійки шаблею махають, видадуть заміж, назад не повернешся, життя поламане... Ось які думки непокоїли мене...

Весна о тій порі була в повному розквіті. Земля в передгір'ї палахкотіла тюльпанами. Змалку я люблю ці квіти. Нарвати б цілу купу і принести їй. Та спробуй знайди її...

І раптом дивлюся й очам не вірю — Асель! Сидить осторонь на валуні, на тому самому місці, де минулого разу застрягла моя машина. Немов чекає когось. Я до неї! Вона злякано встала з каменя, розгубилася, косинку зірвала з голови, затиснула в руці. Асель була цього разу в гарному платті, в туфельках. Отака далечінь, а вона на каблучках. Загальмував я скоріше, а у самого серце до горла підпирає.

— Здрастуйте, Асель!

— Здрастуйте! — відповіла вона стиха.

Я хотів допомогти їй сісти в кабіну, а вона повернулася й повільно попрямувала вздовж дороги. Значить, не хоче сідати. Я зрушив машину, відчинив дверці і так само повільно поїхав поряд з нею. Так ми й рухалися вперед. Вона обочиною, а я за рулем. Мовчали. Про що говорити? Потім-таки вона спитала:

— Ви, вчора приїздили на ферму?

— Приїздив, а що?

— Так просто. Не треба приїздити туди.

— Я хотів вас бачити. Вона нічого не сказала.

А у мене на думці те прокляте сватання. Дізнатися хочу, що й як. Спитати — язик не повертається. Боюся. Відповіді її боюсь.

Асель глянула на мене.

— Це правда?

Вона кивнула головою. У мене руль аж застрибав у руках.

— Коли ш. весілля?

— Скоро, — тихо відповіла вона.

Я мало не рвонув був на машині світ за очі. Та замість швидкості зчеплення виключив. Мотор як зареве на холостих обертах — Асель убік відскочила. Я навіть і не попросив пробачити мені. Не до цього було.

— Значить, ми більше не побачимося? — кажу.

— Не знаю. Краще не бачитись.

— А я, я все одно... як собі хочете, шукатиму вас!

І знову ми замовкли. Можливо, думали про одне й те я;, а між нами ніби стіна стояла і не дозволяла мені підійти до неї, а їй сісти в мою кабіну.

— Асель! — сказав я. — Не упикайте мене. Я ні в чому не стану вам на заваді. Дивитимуся на вас здалека. Обіцяєте?

— Не знаю, можливо...

— Сідайте, Асель.

— Ні. їдьте собі. Аїл уясе близько.

Після цього ми ще зустрічалися па дорозі, кожного разу мовби ненароком. І знову: вона йде обочиною, а я сиджу в кабіні. Прикро, та що вдієш.

Про жениха я не питав. Незручно, та й не хотілось. Але з її слів я зрозумів, що вона його мало знала. Він доводився якимсь родичем

матері, жив у далекому лісгоспі, в горах. їхні сім'ї здавна вели, якщо можна так сказати, обмін дівчатами, родичалися між собою з покоління в покоління. Батьки Аселі не припускали й думки віддати її кудись на сторону. Про мене й мови не могло бути. Хто я? Якийсь зайшлий, безрідний шоферюга. Та я й сам не насмів би заїкнутись*.

Асель у ті дні була небалакуча. Все думала про щось. Але я ні на що не надіявся. Долю її вирішено, зустрічатися було марно. Проте ми, як діти, старалися не говорити про це і зустрічалися, бо не могли не зустрічатись. Нам обом здавалося, що ми одне без одного не можемо жити.

Так минуло днів з п'ять. Того ранку я був на автобазі, готувався в рейс. І раптом викликають до диспетчерської.

— Можеш радіти! — весело зустріла мене Кадіча.— Тебе переводять на трасу Сіньцзян.

Я аж остовпів. Останні дні я жив так, немов завжди їздитиму в колгосп. Рейси до Китаю багатоденні, хто знає, коли зможу вирватись до Аселі. Зникнути раптово, навіть не попередивши її?

— Та ти, здається, не радий? — зауважила Кадіча.

— А як же колгосп? — захвилювався я.— Роботу там ще не скінчено.

Кадіча здивовано знизала плечима:

— Ти ж раніше сам не хотів. Я озлився:

— Мало що було раніше.

Сів на стілець, сиджу, не знаю, що робити.

Прибіг Джантай. Виявляється, замість мене його посилають до колгоспу. Я насторожився. Джантай, мабуть, відмовиться, бо ж заробітку на степових дорогах менше. Але він взяв путівку та ще й сказав:

— Куди пошлеш, Кадіче, хоч на край світу! В аїлі якраз баранці достигають, може, прихопити?

А потім побачив мене:

— Пробач, я, здається, заважаю!

— Іди геть звідси!..— прошипів я, не підводячи голови.

— Ну, чого ж ти, Ільясе, сидиш? — доторкнулася до мого плеча Кадіча.

— Я мушу поїхати до колгоспу, пошли мене, Кадіче! — попросив я.

— Та чи ти при своєму розумі? Не можу я, наряду нема! — сказала вона і занепокоєно глянула мені у вічі.— Чого це ти так-розохотився туди їздити?

Я нічого не відповів. Мовчки вийшов, пішов у гараж. Дя^антай проскочив повз мене на своїй машині, хитро підморгнув, мала не зачепив крилом.

Я довго копався, гаяв час, та виходу не було. Поїхав на вантажну станцію. Там черга невелика.

Товариші кликали мене покурити, та я навіть з кабіни не виліз. Заплі°ЩУ очі і уявляю собі, як даремно чекає Асель, на дорозі. День чекатиме, два, три... Що ж вона подумає про мене?

А черга наближалася. Вже почали навантажувати машину, ща стояла попереду моєї. За хвилину й мені ставати під кран. "Прости мене, Асель! — подумав я.— Пробач, тополенько моя степова! — І раптом майнула думка: — Та я ївстиг би сказати їй і повернутись. От велика біда — вийду в рейс на кілька годин пізніша Поясню потім начальникові автобази, зрозуміє, мабуть, а ні — полає. Ну, догану оголосить... Не можу я! Поїду!"

Я завів мотор, щоб податися назад, але машини позаду стояли впритул. Тим часом навантажена машина відійшла, черга була моя.

— Ставай! Ей, Ільясе! — крикнув крановщик.

Кран заніс надо мною стрілу. Кінець всьому! З експортним вантажем нікуди не дінешся. Як же я раніше не зміркував цього? Підійшов відправник з документами. Я глянув у заднє віконце: в кузов, погойдуючись, опускався контейнер. Він все наближався й наближався.

І враз я крикнув:

— Стережися!

Рвонув з місця з-під контейнера машину, мотор був у мене не виключений. Позаду знявся крик, залунали свист, лайка...

А я гнав машину мимо складів, штабелів дощок і куп вугілля. Я наче приріс до баранки. Земля заметалася, і машину, й мене кидало з боку в бік. Та нам не звикати...

Незабаром я наздогнав Джантая. Він виглянув з кабіни й очманіло витріщив очі: пізнав мене. І бачить же, що поспішаю, Значить, треба пропустити, так ні, не дає проїхати. Вирулив я на обочину, почав обганяти прямо полем. Джантай теж припустив машину, не дає

вибратися на дорогу. Так ми й мчали: він дорогою, я полем. Пригнулися до баранок, поглядаємо скоса один на одного, мов звірі, лаємось.

— Куди ти? Чого? — кричить він мені.

Я йому кулаком погрозив. Все ж машина була у мене порожня. Обігнав, помчав далі.

Асель я не зустрів. Приїхав до аїлу, аж задихався, немов пішки прибіг, ледве дух перевів. Ні в дворі у них, ні на вулиці нікого не видно. Тільки кінь осідланий стоїть біля конов'язі. Що робити? Вирішив ждати, думаю собі, побачить машину, вийде на вулицю. Поліз я в мотор, начебто лагоджу щось, а сам весь час поглядаю на хвіртку. Довго ждати не довелося; відчиняється хвіртка, і виходить її мати та якийсь дід з чорною бородою, гладкий такий, два ватних халати на пьому: спідній плюшевий, верхній вельветовий. В руці камча 1 хороша. Упарився, червоний, видно, щойно чай пив. Підійшли вопи до конов'язі. Мати Аселі шанобливо притримала стремено, допомогла старому вилізти на сідло.

— Ми вами задоволені, свате! — сказала вопа.— Але й за нас не турбуйтесь. Для своєї дочки нічого пе пошкодуємо. Дякувати богові, руки у пас не пороряші.

— Е-е, байбіче2, скривджені пе будемо,— відповів він, як-найвигідпіше вмощуючись у сідлі.— Дай бояіе здоров'я молодим. А щодо якогось там добра: не для чулсих — для своїх же дітей. Та й родичатися нам не вперше... Ну, бувай здорова, байбіче, значить, так і вирішили: в п'ятницю!

— Атож, атож, у п'ятницю. Святий день. Щасливої дороги. Привіт перекалить свасі.

"Що це вони про п'ятницю каясуть? — думаю я.— Який день сьогодні? Середа... Невже в п'ятницю повезуть? Ех, доки ж старі звичаї пам, молодим, життя ламатимуть!.."

Старий затрюхав па копі в напрямку до гір. Мати Аселі почекала, поки він від'їде далеченько, потім повернулася до мене, окинула ворожим поглядом.

— Ти чого це, парубче, унадився сюди? — сказала вона.— Тут тобі не караван-сарай! Нічого стояти! їдь собі, чуєш? Тобі каяіу.

Значить, помітила вже.

— Та от зламалося у мене! — вперто буркнув я і ВЯІЄ зовсім ло пояс заліз під капот. Ні, думаю собі, нікуди я не піду, поки не побачу її.

Матінка ще щось пробурчала, пішла.

Я вибрався з-під капота, присів на підніжку, закурив. ЗШЛ_ кись прибігла маленька дівчинка. Скаче на одній ніжці навколо машини. На Асель трохи схожа. Чи не сестричка?

— Асель пішла! — каже вона, а сама стрибає.

— Куди? — спіймав я її.— Куди пішла?

— А я звідки знаю! Пусти! — вирвалася й на прощання язика показала.

Захлопнув я капот, сів за руль. Куди їхати, де її шукати? Та й повертатись уже пора. Повзу дорогою, в степ виїхав. Зупинився біля переїзду через арик. Що робити, ради не дам собі. Вибрався з кабіни, повалився на землю. Тоскно. І Аселі не знайшов, і рейс зірвав...

ЗаДУмався> не бачу й не чую нічого в світі. Скільки я так пролежав, не знаю, але тільки-но підвів голову, дивлюся, по той бік машини стоять дівочі ноги в туфельках. Вона! Одразу пізнав. Я так зрадів, що навіть серце забилося. Став навколішки, а підвестися не можу. І знову це трапилося на тому самому місці, де ми вперше зустрілись.

— Йди собі, йди, бабусю! — сказав я туфелькам.

— А я не бабуся! — підхопила Асель гру.

— А хто ж ти?

— Дівчина.

— Дівчина? Гарна?

— А ти подивися!

Ми разом засміялись. Я схопився, кинувся до неї. Вона — назустріч. Зупинилися одне перед одним.

— Найгар.ніша! — кажу я. А вона, мов тополенька молоденька па вітрі, гнучка, в платті з коротенькими рукавчиками, під рукою дві книжки держить.— ЗВІДКИ.ТИ дізналася, що я тут?

— А я з бібліотеки йшла, дивлюся, на дорозі сліди твоєї машини!

— Та ну?! — Для мене це значило більше, ніж саме слово "кохаю". Отже, думала про мене, і я їй любий, коли шукала сліду моєї машини.

— Я й побігла сюди, чомусь вирішила, що ти ждеш!.. Я взяв її за руку:

— Сідай, Асель, прокатаємось.

Вона охоче згодилася. Я не пізнавав її. Та й себе не пізнавав. Усі тривоги й прикрості мов рукою зняло. Були тільки ми, було наше щастя, небо й дорога. Я відкрив кабіну, посадив її, сам сів за руль.

І ми поїхали. Просто так, по дорозі. Невідомо куди й чого. Та нам це було байдуже. Досить і того, щоб сидіти поряд, зустрічатися поглядами, доторкатись рукою до руки. Асель поправила на мені солдатський кашкет (я його вже років зо два носив).

— Так гарніше! — сказала вона і ласкаво пригорнулася до плеча...

Машина, мов той птах, неслася степом. Весь світ закрутився перед очима, все побігло назустріч: гори, лани, дерева... Вітер бив нам у лице — ми ж мчали вперед, сонце сяяло на небі, ми сміялися, повітря приносило запах полину і тюльпанів, ми дихали на повні груди...

Степовий коршак, що сидів на руїнах старого кунбеза знявся, замахав крилами і низько поплив уздовж дороги, мовби наввипередки з нами.

Два вершники злякано шарахнули вбік. А потім з диким криком швидко помчали слідом.

— Ге-ей, стій! Зупинися! — стьобали вони коней, що аж поприпадали до землі. Хто вони були, не знаю. Може, їх знала Асель. Скоро вони зникли в густій куряві.

Попереду якась бричка звернула з дороги. Хлопець і дівчина трохи підвелись, побачивши нас, обнялися за плечі, привітно помахали.

— Спасибі! — крикнув я їм з кабіни.

Скінчився степ, виїхали на шосе, асфальт загудів під колесами.

Недалеко мало бути озеро. Я круто звернув з дороги і прямо цілиною, через кущі й траву повів машину до берега. Зупинилися на узгір'ї, над самою водою.

Синьо-білі хвилі, ніби взявшись за руки, плетеницею збігали на жовтий берег. Сонце заходило за гори, і далека вода здавалася рожевою. Десь на другому боці, вдалині, виступало бузкове пасмо снігових гір. Сірі хмари збиралися над ними.

— Дивися, Асель! Лебеді!

Лебеді бувають на Іссик-Кулі тільки восени і взимку. Весною вони залітають дуже рідко. Кажуть, це південні лебеді, що летять на північ. Кажуть, це на щастя...

Зграя білих лебедів носилася над вечірнім озером. Птахи то здіймалися вгору, то падали вниз, розпростерши крила. Сідали на воду, шумливо плескалися, далеко розганяючи кипучі круги піни, і знову злітали. Потім вони витяглися ланцюжком і полетіли, разом змахуючи крилами, до піщаного укосу затоки на ночівлю.

К у н б е з — надмогильний, пам'ятник.

Ми сиділи в кабіні, мовчки дивилися. А потім я сказав так, нібито ми вже все вирішили:

— 0-он там, бачиш, дахи на березі, не наша автобаза. А це"— я обвів рукою кабіну,— це наш дім! — І розсміявся. Везти я< її було нікуди.

Асель глянула мені у вічі, пригорнулася до грудей, обнімає, а сама плаче й сміється:

— Рідний мій, любий! Не треба мені ніякого дому. Тільки б батько з матір'ю, ну хоч би згодом, коли-небудь, зрозуміли мене. Образяться вони на все життя, знаю я... Та хіба ж я винна...

Почало швидко темніти. Хмари застелили небо, низько спустилися до води. Озеро завмерло, почорніло. В горах немовби електрозварник засів. То спалахне там — засліпить, то погасне. Гроза насувалася. Недарма лебеді завернули сюди по дорозі. Вони передчували: негода могла застигнути їх над горами.

Ударив грім. Линув дощ, шумний, бентежний. Забурмотіло, закипіло озеро й пішло коливатися, битись об береги. Це була перша весняна гроза. І це була наша перша ніч. По кабіні, по шибках струменями стікала вода. В чорне розверзнуте озеро падали білі палахкотливі блискавки. А ми пригорнулися одне до одного, розмовляємо пошепки. Почуваю, Асель тремтить: чи то налякана, чи то змерзла. Я вкрив її своїм піджаком, міцніше обійняв і від цього сам собі здався дужим, здоровим. Ніколи не гадаз, що у мене було стільки ніжності; не знав, що це так приємно — оберігати когось, про когось турбуватись. Шепнув їй у вухо: "Нікому ніколи не дам тебе скривдити, тополенько моя в червоній косинці!.."

Гроза скінчилася так само швидко, як і почалась. Але по розбурханому озеру все ще ходили буруни і накрапав дощ.

Я дістав маленький дорожній радіоприймач, єдину мою коштовність на той час. Настроїв, спіймав хвилю. Як зараз пам'ятаю, З міського театру транслювали балет "Чолпон". З~за гір, з-за хребтів полилася в кабіну музика, ніжна й могутня, як сама любов, про яку мовилося в цьому балеті. Зал гримів, аплодував, люди викрикували імена виконавців, можливо, кидали квіти до ніг балерин, але ніхто з тих, хто сидів у театрі, не відчував, я думаю, стільки захоплення й не хвилювався так, як ми в кабіні, на березі сердитого Іссик-Кулю. Це про нас оповідалося в балеті, про наше кохання. Ми палко приймали до

серця долю дівчини Чолпон, яка пішла шукати свого щастя. Моя Чолпон, моя ранішня зірка була зі мною. Опівночі вона заснула у мене на плечі,

5*

67

а я довго не міг заспокоїтись. Тихенько гладив її лице і слухав, як зітхає в глибинах Іссик-Куль...

Ранком ми прибули на автобазу. Прочухан мені був добрячий. Та коли дізналися, чому я так зробив, то з нагоди такої події простили мені. Потім ще довго сміялися, згадуючи, як я дременув з-під вантажного крана.

Я мав іти в рейс до Китаю. Асель я взяв з собою. Думав залишити її по дорозі у свого друга — Алібека Джантуріна. Він жив з сім'єю на перевалочній базі, поблизу Нарина. Це не дуже далеко від кордону. Я завжди заїжджав до них проїздом. Алібе-кова дружина славна жінка, я поважав її.

Ми виїхали. Першим ділом купили в придорожньому магазині дещо з одягу для Аселі. Вона ж була в самому тільки платтячку. Крім усього іншого, купили велику яскраву, барвисту шаль. Це було дуже до речі. По дорозі зустрівся нам літній шофер, наш аксакал Урмат-аке. Ще здалеку він дав мені знак зупинитись. Я загальмував. Ми вийшли з кабін, поздоровкалися:

— Ассалоум-алейкум, Урмат-аке!

— Алейкум-ассалам, Ільясе. Хай буде міцний повідець у сокола, що сів тобі на руку! — поздоровив він мене за звичаєм.— Дай бог вам щастя і дітей!

— Спасибі! ЗшДки ви дізналися, Урмат-аке? — здивувався я.

— Е-е, сину мій, добра звістка на землі не лежить. По всій трасі з уст до уст іде...

— Он як! — ще більше здивувався я.

Стоїмо на дорозі, розмовляємо, а Урмат-аке павіть і не підходить до машини, пе дивиться на Асель. Добре, що Асель сама догадалася, в чому річ, накинула хустку на голову, прикрила лице. Тоді Урмат-аке задоволено посміхнувся.

— От тепер порядок! — сказав він.— Спасибі, донечко, за повагу. Ти віднині наша невістка, всім аксакалам автобази невістка. Держи, Ільясе, за оглядини,— подав він мені гроші. Я не міг відмовитись, образив би.

Ми розсталися. Асель не скидала хустки з голови. Мовби в справжньому киргизькому домі, вона, сидячи в кабіні, соромливо прикривала лице при зустрічах із знайомими шоферами. А залишившись самі, ми сміялися.

У хустці Асель здалася мені ще гарнішою.

— Любесенька наречена моя, підведи очі, поцілуй! — кажу я їй.

— Не можна, аксакали побачать! — відповідає вона й одразу ж, сміючись, мовби крадькома, цілує в щоку.

Всі автобазівські шофери зупиняли нас при зустрічі, поздоровляли, зичили щастя, багато хто з них встиг припасти не лише квіти, зібрані по дорозі, а й подарунки. Не знаю, кому саме спало отаке на думку. Мабуть, це вигадали наші хлопці-росіяни. У них в селах па весіллі звичайно прикрашають машину. От і на нашій замайоріли червоні, блакитні, зелені стрічки, шовкові косинки, букети квітів. Забуяла

машина, і видно її було, мабуть, За десятки кілометрів. Ми з Аселлю були щасливі, а я гордився своїми друзями. Кажуть, що друзів пізнають у нещасті, а на мою думку, і в щасті їх теж можна пізнати.

Зустрівся нам по дорозі і Алібек Джантурін, найближчий мій друг. Він старший за мене років на два. Такий кремезний, головатий. Хлопець він розсудливий, серйозний і шофер чудовий. На базі його дуже поважали. До профкому обрали. Ну, думаю, а що ж він скаже?

Алібек мовчки подивився на нашу машину, похитав головою. Підійшов до Аселі, привітався з нею за руку, поздоровив.

— Ану, дай сюди путьовий лист! — зажадав він. Не розуміючи, в чому річ, я мовчки подав йому лист. Алібек дістав авторучку і крупним почерком написав поперек усієї путівки: "Весільний рейс, № 167!" Сто шістдесят сім — номер путівки.

— Ти що це робиш? — розгубився я.— Це ж документ!

— "Збережеться для історії! — посміхнувся він.— Думаєш, в бухгалтерії не люди сидять? А тепер давай руку! — міцно обійняв мене, поцілував. Ми аж розреготалися. Потім пішли були до своїх машин, та Алібек зупинив мене: — А житимете ж де?

Я розвів руками.

— Ось наш дім! — показав на машину.

— В кабіні? І дітей будете там ростити?.. Ось що, оселяйтеся в нашій квартирці на перевалочній, я поговорю на базі З начальством, а ми переїдемо в свій будинок.

— Та він же у тебе ще недобудований? — Будинок Алібек ставив у Рибачому, недалеко від автобази. У вільний час я ходив допомагати.

— Нічого. Там якісь дрібниці лишилося доробити. А на більше не сподівайся, сам знаєш, з житлом поки що скрутно.

— Ну, спасибі. Нам більшого й не треба. Я ж хотів лише на певний час залишити у вас Асель, а ти всю квартиру нам віддаєш...

— Загалом кажучи, зупиняйтесь у нас. Повертаючись назад,

підожди мене. Тоді все й вирішимо, разом з жінками! — підморгнув він у бік Аселі.

— Еге ж, тепер — з жінками.

— Щасливої весільної подорожі! — крикнув навздогін нам Алібек.

Чорт забирай! Це справді була наша весільна подорож! Та ще й яка!

Ми були раді, що все влаштовується так добре, і тільки одна зустріч трохи зіпсувала мені настрій.

На одному з заворотів вихопилася на шосе машина Джантая. Він був не сам, в кабіні сиділа Кадіча. Джантай помахав мені рукою. Я різко загальмував. Машини зупинились майже борт у борт. Джантай висунувся у віконце:

— Ти чого це так заквітчався, мов на весіллі?

— А так воно й є! — відповів я.

— Та ну? — недовірливо вимовив він протягом і оглянувся на Кадічу. — А ми, бач, тебе шукаємо! — зірвалось у нього з язика.

Кадіча як сиділа, так і застигла, бліда, розгублена.

— Здрастуй, Кадіче! — сказав я привітно. Вона мовчки кивнула головою.

—: То це, значить, наречена з тобою? — тільки тепер догадався Джантай.

— Ні, дружина,— відказав я і обійняв Асель за плечі.

— Он як? — Джантай ще більше витріщив очі, не знаючи, чи то радіти, чи ні.— Ну, поздоровляю, від душі поздоровляю...

— Спасибі! Джантай посміхнувся:

— Ну й спритник же ти! Без калиму захопив?

— Дурень! — обізвав я його.— Рушай далі.

Бувають же такі люди! Я хотів ще вилаяти його як слід. Виглянув з кабіни, дивлюся, Джантай стоїть коло машини, щоку тре і кричить щось, погрожує кулаком Кадічі. А вона біжить кудись геть від дороги, в поле. Бігла, бігла і з розгону впала на землю, закрила голову руками. Не знаю, що там сталося у них, та тільки мені стало жаль її, таке почуття було, ніби винен у чомусь. Аселі я нічого не сказав.

Через тиждень оселилися ми в будиночку на перевалочній базі. Домок був невеличкий, сінці та дві кімнатки. Таких домків там кілька, в них живуть шофери з сім'ями та робітники з заправного пункту. Але місце хороше, біля дороги, і Нарин недалеко. Все-таки обласний центр. До кіно, в магазин можна сходити, і лікарня є. Нам ще подобалося, що перевалочна база на середині шляху. Рейси у нас були головним чином між Рибачим і Сіньцзяном. Можна було по дорозі відпочити дома, переночувати. Я май;ке кожного дня бачився з Аселлю. Коли навіть затримаюся в дорозі, все одно, хоч і опівночі, а доберуся додому. Асель завжди ждала, турбувалася, не лягала спати, поки не приїду. Ми вже

почали були заводити собі деяке хатнє добро. Одним словом, життя потроху налагоджувалось. Вирішили, що і Асель почне працювати, вона сама наполягала: в аїлі виросла, роботяща, але якраз тоді, на нашу несподівану радість, виявилося, що вона скоро стане матір'ю.

...Того дня, коли Асель народила, я повертався з Китаю. Поспішаю, хвилююся. Асель лежала в родильному домі у Нарині. Приїжджаю — син! До неї мене, звісно, не пустили. Сів я в машину і мчу по горах. Зимою йе було. Сніг та скелі навкруги. В очах так і рябіє чорне й біле, чорне, біле./. Злетпі я на гребінь До-лонського перевалу, височінь страшенна, хмари по землі повзуть, а гори внизу мов карлики: виплигнув з кабіни, набрав на повні легені повітря і крикнув на весь світ:

— Е-ей, гори! У мене народився син!

Мені здалося, що гори здригнулись. Вони повторили мої слова, і луна довго не стихала, перекочуючись від міяаір'я до міжгір'я.

Синаша ми назвали Саматом. Це я йому дав таке ім'я. Всі розмови наші вертілися навколо нього: Самат, наш Самат, Самат усміхнувся, у Самата прорізалися зубки. Взагалі, як буває у молодих батьків.

Жили ми дружно, любили одне одного, а потім сталося у мене лихо...

Важко тепер розібратися, звідки прийшло нещастя. Все переплуталося, переплелось... Щоправда, самгто я тепер багато що Зрозумів, та що з того.

З людиною тією ми зустрілися випадково в дорозі і розстались, не підозрюючи, що це не остання наша зустріч.

Пізньої осені я йшов у рейс. Погода стояла нудна. З неба сипав чи то дощ, чи то сніг, щось мокре, дрібне, не збагнеш. По схилах гір туман,

мов кисіль, тягнеться. Майже всю дорогу йшов З увімкнутими "двірниками": шибки пітніли. Я вже заглибився в гори, був десь на підході до Долонського перевалу. Ех Долон, Долон, тянь-шаньська махина! Скільки у мене пережитого з ним пов'язано! Найважча, найнебезпечніша ділянка траси. Дорога тягнеться серпантином, петля на петлі, і все вгору, схилами, лізеш у небо, хмари чавиш колесами, то притискує тебе до сидіння, не одкинешся, то круто падаєш униз, на руках вижимаєшся, щоб відірватися од баранки. І погода там, на перевалі, як дурний верблюд: чи літо, чи зима, Долонові байдуже — вмить сипоне градом, дощем або хуртовину таку закрутить, що нічогісінько не видно. Отакий він, наш Долон!.. Але ми, тянь-шаньці, звикли до нього, навіть уночі частенько ходимо. Це я зараз всякі труднощі та небезпеки згадую, а коли працюєш там день у день, роздумувати багато не доводиться.

В одному з міжгір'їв поблизу Долона наздоганяю вантажну машину. Точно пам'ятаю — ГАЗ-51. Вірніше, не наздоганяю, вона там уже стояла. Два чоловіки поралися коло мотора. Один з них не кваплячись вийшов на середину дороги, підняв руку. Я загальмував. Підходить до мене чоловік в намоклому брезентовому плащі з накинутим капюшоном. Років йому так під сорок, вуса бурі, солдатські, підстрияїені щіточкою, трохи похмуре обличчя, а очі дивляться спокійно.

— Підкинь-но, джигіте, до Долонської дорояшьої ділянки,— каже він мені,— трактор пригнати, мотор став.

— Сідай підвезу. А може, самі щось придумаємо? — запропонував я і вийшов з кабіни.

— Та що тут придумаєш, не хурчить,— прихлопнувши відкритий капот, похмуро озвався шофер. Він аж посинів увесь, бідолаха, змерз, скрючився. Видно, не наський, столичний якийсь, розгублено озирається кругом. Везли вони щось на дорожню ділянку з Фрунзе. Що ж, думаю собі, робити? ЗРинУла У мене шалена думка. Але раніше на перевал глянув. Небо мутне, хмурне, хмари несуться низько. Однак наважився.

Ідея не така ВЯЇЄ й хитромудра, але для мене це тоді було наче в атаку рисковану кинутись.

— Гальма у тебе в порядку? — питаю шофера.

— От тобі й на... без гальм, чи що, їжджу! Кажуть тобі, мотор ні туди ні сюди.

— А трос є?

— Ну є!

— Давай сюди, чіпляйся.

Втупилися на мене недовірливо, з місця не рушають.

— Ти що, чи не з глузду з'їхав? — стиха промовив шофер.

А у мене вдача така. Не знаю, добре не чи погано, та коли наверзеться щось на думку, вмру, а доб'юся свого.

— Слухай, друже, чіпляйся! Слово честі, дотягну! — пристав я до шофера.

Але шофер тільки відмахнувся.

— Відчепися! Ти що, не знаєш, що тут з буксиром не їздять? Навіть і не подумаю.

Це мене так прикро вразило, наче він відмовився зробити для мене щось дуже важливе.

— Ех ти, ішак,— кажу,— полохливий!

Покликав дорожнього майстра. Він, як виявилося, був дорожній майстер, про це я потім дізнався. А дорожній майстер подивився на мене і сказав шоферові:

— Бери троса. Той аж сторопів:

— Ви відповідатимете, Байтемір-аке!

— Всі будемо відповідати!/— коротко відказав він.

Мені це сподобалося. Таку людину одразу починаєш поважати.

І ми пішли, дві машини, зчеплені тросом. Спершу нічого, нормально. Але по Долону дорога йде весь час вгору, на підйом, по схилах та по крутих спусках. Застогнав мотор, завив, тільки у вухах стугонить. Ні, думаю, брешеш, вижму з тебе все до краплі. Я ще раніше помічав, що хоч яка важка дорога на Долоні, а все ж залишався якийсь запас потужності на тягу. Вантажили нас завжди з осторогою, не більше сімдесяти процентів норми. Звичайно, тоді я не думав про це. Бушувала в мені дика сила, щось подібне до спортивного азарту: добитися свого будь-що — помогти людям дотягти машину до місця. Та зробити це, як виявилося, було не так-то просто. Двигтить, надривається машина, якесь мокротиння липне на шибки, щітки ледве встигають розмітати. Звідкись хмари насунули, лягають прямо під колеса, переповзають дорогу. Завороти пішли круті, стрімкі. В глибині душі я вже, грішним ділом, злегка лаю себе: навіщо зв'язався, як би не угробити людей. Не стільки машина, скільки сам змучився. Скинув з себе все — шапку, фуфайку, піджак, светр. Сиджу в самій сорочці, а пара з мене валить, як у бапі. То я" пе жарт: машина на буксирі сама скільки важить, та ще вантаж. Добре ще, Байтемір стояв на підніжці, регулював наші рухи, мені голосом, а тому — на буксирі — рукою знаки давав. Коли почали по серпантинах братися нагору, думаю собі, не витримає, сплигне десь від лиха далі. Але він не ворухнувся. Підібрався, як

беркут на зльоті, і стоїть, вчепившись за кабіну. Глянув на його обличчя, спокійне, наче з каменю вирізьблене, краплі води збігають по щоках, по вусах — і на душі легше.

Нам залишався ще один великий підйом, і тоді все, перемога за нами. В цей момент Байтемір пригнувся до віконця:

— Обережніше, машина попереду! Звертай трохи вправо.

Я звернув праворуч. З гори спускалася вантажна машина — Джантаєва! Ну, думаю, перепаде мені від інженера по безпеці: пробовкнеться Джантай як пити дати. Він усе ближче й ближче. Вперся руками в баранку, мчить униз, дивиться спідлоба. Машини пішли впритул, рукою дістати. Коли порівнялися, Джантай відсахнувся од віконця і докірливо похитав головою в рудому лисячому малахаї. "Чорт з тобою,— подумав я,— плещи язиком, коли охота".

Вибралися на підйом, внизу крутий спуск, далі положиста дорога і заворот до садиби дорожньої дільниці. Туди я й завернув. Усе-таки притяг! Вимкнув мотор і нічого не чую. Здається мені, що не я оглух, а природа оніміла. Ані звука. Виповз я з кабіни, присів на підніжку. Задихаюся, весь вимотався, та й повітря розріджене на перевалі. Байтемір підбіг, накинув на мене фуфайку, шапку насунув на голову. Спотикаючись, причвалав шофер з тієї машини, блідий, мовчазний. Сів передо мною навпочіпки, простягнув пачку сигарет. Я взяв сигарету, а рука тремтить. Ми всі закурили, отямилися. В мені знову забуяла ця проклята дика сила.

— Ага! — гаркнув я.— Бачив? — і як плеснув шофера по плечу, він так і присів. Потім ми всі троє схопилися на ноги і давай дубасити один одного по спинах, по плечах, а самі регочемо, вигукуємо якісь нісенітниці, щось радісне...

Нарешті заспокоїлися, закурили по другій. Я одягся, глянув на годинника, спохватився:

— Ну, мені пора! Байтемір нахмурився:

— Ні, заходь у дім до мене, гостем будеш! А у мене часу ані хвилинки.

— Спасибі! — подякував я.— Не можу. Додому хочу заскочити, дружина чекає.

— А може, залишишся? Розіп'ємо пляшечку! — почав умовляти мене мій новий друг-шофер.

— Облиш! — перебив його Байтемір.— Дружина чекає. Як же тебе звати?

— Ільяс.

— їдь собі, Ільясе. Спасибі тобі, виручив.

Байтемір провів мене на підніжці до самої дороги, мовчки потиснув руку, сплигнув.

Виїждсаючи на гору, я виглянув з кабіни. Байтемір все ще стояв на дорозі. Шапку він зім'яв у руці і думав про щось, понуривши голову.

От і все.

Аселі я докладно не розповідав. Сказав тільки, що допомагав людям на дорозі, через те й затримався. Я нічого не приховував від дружини, але про таке розказати не наважився. Вона й без того завясди турбувалася за мене. Та я й зовсім не збирався повторяти отакі штуки.

Трапилося раз у житті, помірявся силою з Долоном, і досить. Але я забув би про це на другий же день, коли б не захворів, повертаючись назад, застудився я тоді. Ледве добувся додому — і одразу зліг. Не пам'ятаю, що зі мною було, все верзлася, начебто тягну на буксирі машину по Долону. Гаряча заметіль обпалює мені лице, і так тяжко мені, дихати нема чим, баранка наче з вати, крутону, а вона мнеться в руках. Попереду перевал — кінця-краю не видно, машина задерлася радіатором до неба, дереться нагору, реве, зривається з кручі... Видно, це був "перевал" хвороби. Подолав я його на третій день, на поправку пішло. Пролежав ще днів зо два, почуваю себе добре, хотів був уже встати, та Асель аніяк не дозволяє, примусила мене повалятися в ліжку. Придивився я до неї та й думаю: чи я хворів, чи вона була хвора? Не пізнаю, так вимучилася, попід очима сині круги, змарніла, вітер дмухне — з ніг зіб'є. Та ще й дитина на руках. Ні, вирішив я, так далі не можна. Не маю права дурня строїти. Треба їй відпочити. Підвівся я з ліжка, почав одягатись.

— Асель! — стиха покликав я: синаш спав.— Домовляйся з сусідами, щоб Самата доглянули, ми до кіно підемо.

Вона підбігла до ліжка, повалила мене на подушку, дивиться, немов уперше бачить, намагається стримати сльози, та вони блищать на віях, і губи тіпаються. Асель уткнулася лицем мені в груди, заплакала.

— Що з тобою, Асель? Чого ти? — розгубився я.

— Та так, рада, що ти одужав.

— І я радий, але навіщо так хвилюватись? Ну, захворів трохи, зате дома з тобою побув, з Саматом досхочу побавився.— А син уже повзав, ходити збирався, найпотішніший вік.— Якщо хочеш знати, я не від того, щоб ще так похворіти! — пожартував я.

— Та ну тебе! Не хочу! — розсердилася Асель.

Якраз проснувся синаш. Вона принесла його ще тепленького після сну. І почали ми вовтузитися втрьох, лежимо на ліжку, пустуємо, а Самат, мов те ведмежатко, повзає туди-сюди, топче нас.

— Ось бач, як добре!—каясу я.— А ти?! От поїдемо скоро до твоїх старих в аїл. Хай спробують не простити. Побачать, який у нас Самат, аж замилуються, все забудуть.

Так, був у нас намір поїхати до аїлу повинитися, як належить у таких випадках. Зв*сно> батьки її були дуже ображені на нас. Навіть переказали через односельчанина, який приїздив до Нарина, що ніколи не простять дочці її вчинку. Сказали, що й знати нічого не хочуть про наше иштття. Але ми таки надіялися, що все владнається, коли приїдемо до батьків і попросимо простити нас.

Однак треба було спершу відпустку взяти, підготуватися до поїздки: подарунків накупити обов'язково всім родичам. їхати З порожніми руками я не хотів.

Тим часом настала зима. Тянь-шаньська зима сувора, з за-вірюхами, снігопадами, з обвалами в горах. Нам, шоферам, додається турбот, а дорожникам ще більше. У ці дні вони несуть протилавинну службу. В небезпечних місцях, де може статися сніговий обвал, заздалегідь висаджують у повітря лавину і розчищають дорогу. Щоправда, тієї зими було досить спокійно, а може, я просто нічого не помічав, у шофера завжди роботи вистачає. А тоді автобазі несподівано дали ще додаткове завдання. Вірніше, ми, шофери, самі взялися виконати його, і першим я згодився. Я й зараз не жалкую, але звідти, мабуть, і пішли всі мої знегоди. Діло було таке.

Якось увечері повертався я на автобазу. Асель дала невеличкий пакунок для жінки Алібека Джантуріна. Завернув я до їхнього

будиночка, посигналив, вийшла Алібекова жінка. Від неї я й дізнався, що робітники з Китаю телеграму надіслали на автобазу, просять швидше перевезти заводське обладнання.

— А де ж Алібек? — поцікавився я.

— Як-то де? На розвантажній станції, весь народ там. Ешелони, кажуть, уже прибули.

Я туди. Думаю собі, треба довідатися про все як слід. Приїжджаю. Розвантажна наша розташована в ущелині, біля виходу до озера. Це кінцева станція залізниці. Навколо неспокійна, хистка напівтемрява. Час від часу налітає з ущелини рвучкий вітер, розгойдує на стовпах ліхтарі, жене по шпалах поземок. Снують паровози, сортуючи вагони. На крайній колії кран мотає стрілою, вивантажує з платформ ящики, обковані жерстю й дротом,— транзитний вантаж у Сіньцзян, на машинобудівний завод. Будівництво було там велике, ми вже возили туди дещо з обладнання.

Машин зібралося багато, але жодної ще пе вантажили. Начебто ждали чогось. Сидять по кабінах, на підніжках, дехто притулився до ящиків, ховаючись од вітру. На привітання моє ніхто толком не відповів. Мовчать, попихкують цигарками. Осторонь стояв Алібек. Я до нього.

— Що у вас тут? Телеграму одержали?

— Еге ж. Хочуть достроково пустити завод.

— Ну й що?

— За нами діло... Ти дивись, скільки навалили вантажу вздовж колій, і ще буде. Коли впораємося? А люди чекають, надіються на нас!.. їм кожен день дорогий!..

— А ти чого це на мене? Я тут при чому?

— Що значить при чому? Ти що, з другої держави хіба? Чи не розумієш, яке діло в паших руках?

— Здурів ти, їй-богу! — сказав я здивовано і відступив убік. В цей час підійшов Аманжолов, начальник автобази, мовчки

прикурив у одного з шоферів, прикрившись полою. Оглянув усіх нас.

— Отак, товариші,— промовив він,— подзвоню в міністерство, може, надішлють підмогу. Та розраховувати на це не треба. Як нам бути, поки що й сам не знаю...

— Та звісно, тут не так просто щось виміркувати, товаришу Аманжолов! — озвався чийсь голос.— Вантаж габаритний. Більше двох-трьох місць в кузов не влізе. Якщо навіть організувати цілодобове перевезення, вистачить, дай боже, до весни.

— В тім-то й річ,— відповів Аманжолов.— А зробити треба. Ну, поки що йдіть додому, подумати всім!

Він сів у газик, поїхав. Наші ніхто не рушив з місця. В кутку, в темряві, хтось пробасив, ні до кого не звертаючись:

— Чорта з два! З однієї овчини двох кожухів не покроїш! Раніше треба було думати! — підвівся, пригасив недокурок і пішов до машини.

Його підтримав другий. У нас, каже, завжди так: як підіпре під самісіньку зав'язку, так і гайда — виручайте, братці шофери! На нього накинулися:

— Це братерська справа, а ти, Ісмаїле, мелеш, мов та баба на базарі!

Я не втручався в спірку. Але раптом згадав, як буксирував машину на перевалі, і запалився, як завжди.

— Та чого тут думати! — вихопився я на середину.— Причепи треба брати до машин!

Ніхто не ворухнувся. Дехто навіть не глянув на мене. Отаке міг ляпнути тільки неприторенний дурень. Джантай стиха присвиснув:

— Бачили! — Я його по голосу пізнав.

Стою, озираючись туди й сюди, хочу розказати, яка оказія була у мене. Та якийсь здоровенний хлоп'яга зліз З ящика, передав рукавиці сусідові, підійшов до мене і, схопивши за комір, притягнув носом до носа:

— Ану, дихни!

— Ху-у! — дихнув я йому в лице.

— Тверезий! — здивувався здоровило, попу екаючи комір.

— Значить, дурень! — підказав його друзяка, і обидва пішли до своїх машин, поїхали. Інші теж мовчки підвелися, збираючись іти. Таким посміховиськом я ніколи не був! Аяс шапка почервоніла на мені від ганьби.

— Стривайте, куди ж ви! — заметушився я поміж шоферами.— Я ж серйозно кажу. Причепи можна брати...

Один із старих шоферів, аксакалів, підійшов до мене трохи сердитий:

— Коли я почав тут шоферити, ти ще, хлопче, без штанів бігав. Тянь-Шань — не танцювальний майданчик. Жаль мені тебе, не сміши народ...

Люди, посміюючись, почали розходитись до машин. Тоді я крикнув на всю станцію:

— Баби ви, а не шофери! Даремно я це зробив, на свою голову.

Всі на мить зупинилися, потім разом кинулись на мене.

— Ти що! Чужим життям погратися захотів?

— Новатор! Премію заробляє! — підхопив Джантай. Голоси змішалися, мене притиснули до ящиків. Думав, змолотять кулаками, підхопив з землі дошку.

— Ану, розступися! — свиснув хтось і розштовхав усіх. Це був Алібек. — Тихше! — гаркнув він.—А ти, Ільясе, кажи толком! Швидше кажи!

— Та що казати! — відповів я, переводячи дух.— Ґудзики жі пообривали. На перевалі я тягнув машину до дорожньої ділянки. На буксирі, з вантажем. От і все.

Хлопці недовірливо примовкли.

— Ну, і витяг? — з сумнівом спитав хтось.

— Витяг. Через весь Долон, до садиби.

— Нічого собі! — здивувався хтось.

— Бреше! — відказав другий.

— Брешуть собаки. Джантай сам бачив. Ей, Джантаю, де ти? Скажи! Пам'ятаєш, як зустрілися...

Але Джантай не озивався. Мов крізь землю провалився. Однак тоді не до нього було. Почалися суперечки, дехто вже став на мій бік. Та якийсь маловір одразу переконав їх, що сказане мною — вигадка.

— Чого патякати по-пустому! — сердито промовив він. — Хтось там щось зробив один раз, мало що буває. Ми не діти. На нашій трасі водити причепи заборонено. І ніхто цього не дозволить. Спробуй-но скалш іиясенерові по безпеці, він тобі таку дулю піднесе, що носом закрутиш. Під суд пе піде через вас... От і вся розмова.

— Та годі тобі! — заступився був другий.— Що значить не дозволить! Он Іван Степанович в тридцятому на полуторці перший відкрив перевал. А ніхто йому не дозволяв. Сам пішов. Ось він, живий ще...

— Еге ж, було,— підтвердив Іван Степанович.—Але,—каже,— у мене є сумнів; тут і влітку ніхто не ходив з причепами, а зараз зима...

Алібек весь час мовчав і враз заговорив:

— Годі сперечатися. Діло хоч і небувале, а подумати треба. Тільки не так, як ти, Ільясе: тяп-ляп, давай причепи — і гайда. Підготуватися треба, продумати все як слід, порадитись, провести випробування. Самими словами нічого не доведеш.

— Доведу! — відповів я.— Поки ви будете думати-гадати, я доведу! Тоді переконаєтеся!

У кояшої людини своя вдача. Треба нею, звичайно, керувати, та не завясди це вдається. Я сидів за рулем і не відчував ні машини, ні дороги. У мені кипіли біль, образа, гіркота й роздратування. Чим далі, тим більше розпалялося обралгене самолюбство. Ні, я вам доведу! Доведу,

як не вірити людині, доведу, як сміятися з неї, доведу, як обереленичати, оглядатись!.. Алібек теж хороший: подумати треба, підготуватися, випробувати! Він розумний, обачливий! А мені чхати на це. Запросто зроблю та й утру всім носа!

Поставивши машину в гаралс, я довго ще порався коло неї.

В душі у мене все було натягнуте до краю. Я думав тільки про одно: вирушити з причепом на перевал. Я мусив зробити це хоч би там що. Але хто дасть мені причеп?

З такими думками я брів по двору. Було вже пізно. Тільки в диспетчерській світилося вікно. Я зупинився: диспетчер! Диспетчер моясе все влаштувати! Сьогодні чергувала, здається, Кадіча. Тим краще. Вона не відмовить, не повинна відмовити. Та коли вже на те пішло, не злочин же якийсь я збираюся вчинити, навпаки, вона лише допоможе мені зробити корисне, потрібне для всіх.

Підійшовши до диспетчерської, я піймав себе на думці, що давно вже не заходив у ці двері, як бувало, а звертався у віконце. Я завагався. Двері відчинилися. Па порозі стояла Кадіча.

— Я до тебе, Кадіче! Добре, що застав.

— А я вже йду.

— Ну, ходімо, проведу додому.

Кадіча здивовано звела брови, недовірливо подивилася на мене, потім усміхнулась:

— Ходім.

Ми вийшли з прохідної. На вулиці було темно. З озера долинали шумливі сплески, дув холодний вітер. Кадіча взяла мене під руку, пригорнулася, ховаючись од вітру.

— Холодно? — спитав я.

— З тобою не змерзну! — відбулася жартом вона.

Ще хвилину тому я страшенно хвилювався, а зараз чомусь заспокоївся.

— Завтра ти, Кадіче, коли чергуєш?

— В другу зміну. А що?

— Діло у мене є, дуже важливе. Від тебе все залежить... Спершу вона й слухати не хотіла, але я далі переконував її.

Зупинилися коло ліхтаря на розі.

— Ох, Ільясе! — мовила Кадіча, стурбовано заглядаючи мені у вічі. — Дарма ти це затіваєш!

Та я вже зрозумів, що вона зробить те, про що прошу. Я взяв її за руку:

— Ти вір мені! Все буде гаразд. Ну, домовилися? Вона зітхнула:

— Та що з тобою робити! — і кивнула головою. Я мимохіть обійняв її за плечі.

— Тобі б, Кадіче, джигітом народитись! Ну, до завтра! —міцно потиснув їй руку.— До вечора приготуй всі папери, зрозуміла?

— Не поспішай! — промовила вона, не випускаючи моєї руки. Потім несподівано повернулася. — Ну, йди... Ти сьогодні в гуртожиток?

— Атож, Кадіче!

— На добраніч!

На другий день у нас був техогляд. Люди на автобазі нерву-валися: завжди ці інспектори з'являються невчасно, завжди чіпляються до всього і складають акти. Скільки з ними мороки, скільки клопоту. Та їм було до цього байдуя;е.

За свою машину я був спокійний, проте тримався далі, вдаючи, що зайнятий ремонтом. Треба було відтягти час, поки заступить чергувати Кадіча. Ніхто не заговорював до мене, не нагадував про вчорашнє. Я знав, що людям не до мене; всі поспішали швидше пройти техогляд і вирушити в рейс, надолуяшти прогаяний час. І все ж образа в душі не вщухала.

Техогляд я пройшов у другій половині дня. Інспектори пішли. Стало тихо, безлюдно. Далеченько в дворі під відкритим небом стояли причепи. їх використовували інколи для внутрішніх перевозок по дорогах рівнин. Я облюбував собі один — звичайний візок, кузов на чотирьох колесах. От і вся мудрація. А скільки довелося похвилюватись... Тоді я ще не знав, що мене чекає, спокійно пішов у гуртожиток, треба було ситиіше пообідати та й подрімати з годину, дорога ж мала бути важка. Але я так і не зміг заснути, ворочався з боку на бік. А коли почало смеркати, вернувся на автобазу.

Кадіча була вже тут. Все готове. Я взяв путівку і поквапився до гаража. "Ну, тепер дерягіться!" Розвернув машину, підвів до причепа, перевів мотор на малі оберти, вийшов, оглядівся кругом. Нікого нема. Чути тільки стукотіння верстатів у ремонтній майстерні та шум прибою на озері. Небо начебто чисте, але зірок ще не видно. Поряд тихо

постукує мотор, і серце у мене постукує. Хотів закурити, та одразу ж кинув геть цигарку: потім.

Біля воріт мене зупинив вахтер:

— Стій, куди?

— Вантажитися, аксакале, — сказав я, намагаючись бути байдужим. — Ось пропуск на виїзд.

Старий уткнувся в папірець, ніяк не розбере при світлі ліхтаря.

— Не затримуй, аксакале! — не стерпів "я. — Робота не жде. Коли вантажили, все було гаразд. Взяв я повну викладку: два

місця в кузові, два — в причепі. Ніхто й слова не сказав — я навіть здивувався. Виїхав на трасу і тільки тоді закурив. Сів зручніше, ввімкнув фари і дав повний газ. Захиталася, замиготіла темрява на дорозі. Дорога була вільна, і ніщо не заважало мені гранично збільшувати швидкість. Машина неслася легко, майже не відчутно було причепа, що позаду погуркував. Щоправда, на заворотах нас трохи заносило вбік, і вирулювати було важче, та це від незвички, пристосуюся, думав я. "Даєш Долон! Даєш Сіньцзян!" — крикнув я сам собі і прихилився до баранки, як вершник до холки коня. Поки дорога рівна, треба було гнати машину. Близько півночі я розраховував вийти на штурм Долона.

Якийсь час я навіть перекривав свої розрахунки, та коли почалися гори, йти довелось обережніше. Не тому, що вантаж для мотора був занадто важкий, — мене стримували не стільки підйоми, скільки спуски. Причеп вихляв на уклонах, гуркотів, підштовхував машину, заважав спокійно спускатись. Щохвилини доводилося переключати швидкості, гальмувати, вирулювати. Спочатку я стримувався, намагався не помічати. Але далі — більше, це почало турбувати мене, дратувати. Скільки їх на дорозі — підйомів та спусків, чи спадало комусь на думку

підрахувати! І все ж я не занепадав духом. Мені ніщо не загрожувало, тільки сили вимотувались. "Нічого! — заспокоював я себе. — Зроблю перепочинок перед перевалом. Проб'юся!" Я не розумів, чому зараз мені було куди важче, ніж тоді восени, коли я вів на буксирі машину.

Долон наближався. Проміння фар заковзало по темному кам'яному громадді міжгір'я, скелі з насунутими сніговими шапками нависали над дорогою. Замиготіли пластівці снігу. "Мабуть, вітер здув згори", — подумав я. Але пластівці почали налипати на шибки і сповзати вниз, значить, ішов сніг. Він був не дуже густий, але мокрий. "Цього ще бракувало!.." — вилаявся я крізь зуби. Увімкнув щітки.

Почалися перші кручі перевалу. Мотор завів знайому пісню. Монотонний, надсадний стугін поповз у темряві по дорозі. Нарешті підйом взято. Тепер попереду довгий шлях під уклон. Мотор забурчав, машина пішла вниз. Одразу замотало то в один, то в другий бік. Я відчуваю спиною, як дуріє причеп, як він наїжджає і тичеться в машину, чую, як гримить, скрегоче метал на стику зчеплення. Цей скрегіт мені аж ломить спину, тупим болем відбивається в передпліччях. Колеса не слухаються гальм, ковзають по мокрому снігу. Машина пішла юзом, затряслася всім корпусом, вириваючи баранку з рук, і заковзала навскіс по дорозі. Я вивернув руль, став. Далі не можу, сили нема. Вимкнув фари, заглушив мотор. Руки задерев'яніли, стали мов протези. Я відкинувся на спинку сидіння і почув своє хрипке дихання. Просидів так кілька хвилин, віддихався, закурив. А навколо — темрява, дика тиша. Тільки вітер посвистує в щілинах кабіни. Боюся уявити собі, що буде попереду. ЗВІДСИ йдуть угору по схилах серпантини. Ціла мука для мотора і для рук це нескінченне видирання зигзагами по схилу гори. Проте розмірковувати не доводиться, сніг ліпить.

Я завів мотор. Машина з тяжким ревом рушила вгору. Зціпивши зуби, без перепочинку брав серпантини петлю за нетлею, одну За одною. Скінчилися серпантини. Тепер крутий спуск, рівна, положиста дорога до заворота в напрямку дорожньої ділянки і далі останній приступ перевалу. Насилу з'їхав униз. По прямій дорозі, що тягнеться кілометрів

з чотири, розігнав машину і з ходу погнав на підйом. Пішов, пішов угору, ще... Розгону вистачило ненадовго. Машина почала загрозливо уповільнювати рух, перемкнув швидкість на другу, потім на першу. Відкинувся на спину, вчепився в баранку. В просвіті хмар бризнули зірки у вічі — ані З місця, далі не бере. Колеса забуксували, повернули вбік, я придавив акселератор до самого дна.

— Ну, ще! Ну, ще трохи! Держися! — закричав я не своїм голосом.

Мотор, замість протяжного стогону, почав дзвінко двигтіти й зірвався, дав перебій, затих. Машина повільно поповзла вниз. І гальма не допомагали. Вона скочувалася з гори під вагою причепа і нарешті враз зупинилася, вдарившись об скелю. Все стихло. Я штовхнув дверці, виглянув з кабіни. Так і є! От прокляття! Причеп завалився в кювет. Тепер ніякими силами його не витягти. В нестямі я знову завів мотор, рвонув уперед. Шалено закрутилися колеса, машина піднатужилася, напружилась усім корпусом, але навіть не зрушила з місця. Я виплигнув на дорогу, підбіг до причепа. Його колеса глибоко зав'язли в кюветі. Що його робити? Нічого не тямлячи, в дикій несамовитій злобі кинувся я до причепа, почав руками й усім тілом штовхати колеса. Потім підліз під кузов плечем, загарчав, як звірюка, напружився, аж біль у голові засвербів, намагаючись зсунути причеп на дорогу, та — куди там. Знесилившись, упав ницьма на дорогу і, загрібаючи під себе грязюку із снігом, заплакав з досади. Потім підвівся, похитуючись, підійшов до машини і сів на підніжку.

Здалека долинуло гудіння мотора. Два вогники спускалися лід уклон до положистої дороги. Не знаю, хто він був, цей шофер, куди й чого гнала його доля серед ночі, але я злякався, ніби вогні ці мали настигнути й піймати мене. Мов злодій, метнувся я до зчеплення, скинув на землю зчіпну сережку, скочив у кабіну і помчав угору по дорозі, покинувши в кюветі причеп.

Незрозумілий, моторошний страх переслідував мене. Весь час здавалося, що причеп женеться за мною слідом, от-от настигне. Я мчав

страшенно швидко і не розбився, мабуть, тільки тому, що напам'ять знав дорогу.

Перед світанком прибув на перевалочну базу. Нестямно, мов божевільний, закалатав кулаками в двері. Двері розчинилися; не дивлячись на Асель, зайшов у дім як був — весь у грязюці від голови до ніг. Важко дихаючи, сів на щось вологе. Це була купа випраної білизни на табуреті. Поліз в кишеню по цигарки. Під руку потрапили ключі від запалювання. Сердито шпурнув їх геть, понурив голову і застиг, розбитий, брудний, заціпенілий. Боса Асель коло столу переступала з ноги на ногу. А що я міг сказати їй? Асель підняла з підлоги ключі, поклала на стіл.

— Умиєшся? Я води нагріла звечора, — стиха сказала вона. Я повільно підвів голову. Змерзла Асель стояла передо мною

в самій сорочці, притиснувши до грудей тонкі руки. її злякані очі дивилися на мене з тривогою і співчуттям.

— Причеп завалив на перевалі,— мовив я чужим, безбарвним голосом.

— Який причеп? — не зрозуміла вона.

— Залізний, зелений, 02-38! Чи не все одно який! — роздратовано крикнув я. — Украв я його, розумієш? Украв!

Асель стиха охнула, присіла на ліжко:

— А навіщо?

— Що навіщо? — мене злила її нетямовитість. — З причепом хотів пробитися через перевал. Ясно? Довести задумав своє... От і погорів...

Я знов уткнувся в долоні. Якийсь час ми обоє мовчали. Раптом Асель рішуче встала, почала одягатись.

— Чого ж ти сидиш? — суворо сказала вона.

— А що робити? — пробурмотів я.

— Повертайся на автобазу.

— Як! Без причепа?

— Там усе поясниш.

— Та ти що! — спалахнув я і забігав по кімнаті. — З якими очима притягну я туди причеп? Пробачте, мовляв, простіть, по-1 милився! На пузі повзати, благати? Не буду! Нехай що хочуть роблять. Чхати я хотів!

Від мого крику в ліжку прокинувся синаш. Він заплакав. Асель взяла його на руки, він заревів ще дужче.

— Боягуз ти! — раптом тихо, але твердо сказала Асель.

— Що-о? — не тямлячи себе, я кинувся до неї з кулаками, замахнувся, але не насмів ударити. Мене спинили її приголомшені, широко розкриті очі. Я побачив у її зіницях своє страшне, перекривлене від злоби обличчя.

Брутально відштовхнув її вбік, ступив до порога й вийшов, гучно хряснувши дверима.

Надворі вже було видно. У денному світлі все вчорашнє уявилося мені ще чорнішим, жалюгіднішим, непоправним. Поки що вихід бачив

один: відвезти на місце бодай той вантаж, що був на машині. А далі не знаю...

На зворотній дорозі додому не заїжджав. Не тому, що посварився з Аселлю. Нікому не хотів показуватися на очі, нікого не хотів бачити. Не знаю, як іншим, а мені в таких випадках краще побути на самоті, не люблю показувати людям своє горе. Кому воно потрібне? Перетерпи, якщо можеш, поки не перегорить усе...

Переночував по дорозі в будинку для приїжджих. Снилося мені, начебто шукаю причепа на перевалі. Не сон, а просто кошмар. Сліди бачу, а причепа нема. Мечуся, питаю, куди подівся причеп, хто його погнав?..

А його й справді не було на тому злощасному місці, коли я повертався. Потім уже дізнався: виявилось, що Алібек притяг причеп на автобазу.

Слідом за причепом повернувся ранком і я. Змарнів за ці дні, гляну в дзеркальце над кабіною і не пізнаю себе.

На автобазі, як завжди, йшло звичайне життя, і тільки я, мов нетутешній, невпевнено під'їхав до воріт, тихо проїхав у двір, зупинився далі від гаража, в далекому кутку. З кабіни вийшов не одразу. Повів очима туди й сюди. Люди покидали роботу, дивляться на мене. Ех, розвернутися б зараз та й заїхати світ за очі. Та діватися нікуди було, довелося вийти з кабіни. Зібрав усі сили в собі і пішов через двір до диспетчерської. Намагався здаватись спокійним, але насправді йду, як людина, що завинила, перед строєм, знаю, що всі проводжають мене хмурними поглядами. Ніхто не гукнув мене, ніхто не поздоровкався. Та й я па їхньому місці зробив би, мабуть, те саме.

Спіткнувся на порозі. І серце моє мовби спіткнулось: про Ка-дічу, бач, забув, підвів її!

В коридорі просто в лице мені дивився зі стіни плакат "Блискавка". "Ганьба!" — написано великими літерами, а під цим написом змалювали причеп, покинутий в горах...

Я відвернувся. Обличчя пашіло, як від ляпаса. Увійшов до диспетчерської. Кадіча говорила по телефону. Побачивши мене, повісила трубку.

— На! — кинув я на стіл злополучну путівку.

Кадіча з жалістю глянула на мене. Тільки б, думаю собі, не почала кричати, не заплакала. "Потім десь, не зараз!" — прошу її в думці. І вона зрозуміла, нічого не сказала.

— Гомоніли про це? — стиха спитав я. Кадіча кивнула головою.

— Нічого! — процідив я крізь зуби, намагаючись підбадьорити її.

— Зняли тебе з траси, — сказала вона.

— Зняли? Зовсім? — я криво усміхнувся.

— Хотіли зовсім — на ремонт... та хлопці заступилися... Перевели поки що на внутрішні рейси. ЗаиДи до начальника, викликав.

— Не піду! Нехай самі вирішують, без мене. Жалкувати не буду...

Я вийшов. Понуро поплентався по коридору. Хтось ішов назустріч. Я хотів пройти боком, та Алібек заступив дорогу.

— Ні, ти підожди! — відсунув він мене в куток. Дивлячись у вічі, промовив злим, свистячим шепотом: — Ну, що, герою, довів? Довів, що ти сучий син!

— Хотів як краще, — буркнув я.

— Брешеш! Сам хотів відзначитись. На себе працював. А путящу справу занапастив. Ану спробуй тепер доведи після цього, що можна ходити з причепом! Йолоп! Вискочка!

Можливо, когось іншого ці слова заставили б одуматись, але мені тепер було все одно; нічого не зрозумів я, тільки бачив образу свою. Я вискочка, прагну відзначитися, заробити славу? Та це ж пеправда!

— 0дійди! — відсторонив я Алібека.— Без тебе тоскно. Вийшов на ґанок. Холодний, пронизливий вітер гнав по двору

снігову куряву. Люди проходили мимо, мовчали, скоса поглядаючи на мене. Що було робити? Сунув у кишені кулаки й пішов до виходу. Крига, що понамерзала в калюжах, з хрускотом втоптувалася в землю. Під ноги потрапила банка з-під тавоту. З усієї сили штурхнув її через ворота на вулицю і сам рушив слідом.

Весь день безцільно блукав я вулицями містечка, вештався

по безлюдній пристані. На Іссик-Кулі штормило, баржі гойдалися біля причалів.

Потім опинився я в чайній. На столі передо мною стояла почата півлітрівка та якась закуска в тарілці. Приголомшений першою ж склянкою, я безтямно дивився собі під ноги.

— Чого зажурився, джигіте? — пролунав раптом біля мене чийсь привітний, трохи насмішкуватий голос. Насилу підняв голову. Кадіча.

— Що, не п'ється самому? — усміхнулася вона, присіла поряд до столика. — Ну, давай вип'ємо разом!

Кадіча розлила горілку в склянки, підсунула до мене.

— Держи! — сказала вона і задирливо підморгнула, начебто ми прийшли сюди просто посидіти й випити.

— Ти чого це радієш? — незадоволено спитав я.

— А чого сумувати? З тобою, Ільясе, мені все дрібниця. А я думала, ти кріпший. Ну, де наше не пропадало! — стиха засміялася вона, присунулась ближче, цокнулася, дивлячись на мене темними, голубливими очима.

Ми випили. Я закурив. Мовби трохи полегшало, я усміхнувся вперше за цей день.

— Молодець ти, Кадіче! — сказав я і стиснув їй руку. Потім ми вийшли на вулицю. Було вже темно. Шалений вітер

З озера розгойдував дерева й ліхтарі. Земля хиталася під ногами. Кадіча вела мене, підтримуючи під руку, дбайливо підняла мій комір.

— Винен я перед тобою, Кадіче! — промовив я, відчуваючи свою провину і вдячність їй. — Але знай, скривдити тебе не дам... Сам відповідатиму...

— Забудь про це, рідний мій! — відповіла вона.— Який-бо ти неспокійний. Все пориваєшся кудись, а мені боляче за тебе. Я й сама така була. За життям не вженешся, бери, що береться... Навіщо дражнити долю...

— Ну, це як хто розуміє! — не погодився я, а потім подумав і сказав: — А може, ти й маєш рацію...

Ми зупинилися біля будинку, де жила Кадіча. Вона давно жила сама. З чоловіком вони чомусь розійшлися.

— Ну, я прийшла, — сказала Кадіча.

Я не поспішав прощатись. Було вже щось таке, що зв'язувало нас. Та й не хотілося зараз іти до гуртожитку. Правда хороша, та інколи вона дуже гірка, і мимоволі стараєшся уникнути її.

— Чого задумався, любий мій? — спитала Кадіча. — Стомився? Йти далеко?

— Нічого, доберуся якось. До побачення. Вона взяла мою руку.

— У-у, як замерз! Ану стій, зігрію! — промовила Кадіча, сховала мою руку до себе під пальто, рвучко притиснула до грудей. Я не насмів відхопити руку, не насмів опертися цим палким пестощам. Під моєю рукою билося її серце, стукотіло, мовби вимагаючи свого, довгожданого. Я був п'яний, але не настільки, щоб нічого не розуміти. Обережно забрав руку.

— Ти йдеш? — спитала Кадіча.

— Атож.

— Ну, прощай! — Кадіча зітхнула, хутко пішла в двір. В темряві хрьопнула хвіртка. Я теж рушив був, але за кілька кроків зупинився. Сам не знаю, як це сталося, тільки був я знову біля хвіртки. Кадіча ждала мене. Вона кинулася на шию, міцно обійняла, цілуючи в губи.

— Вернувся! — прошепотіла вона, потім взяла мене за руку, повела до себе.

Вночі я прокинувся і довго не міг зрозуміти, де я. Голова боліла. Ми лежали поряд. Тепла, напівгола Кадіча, пригорнувшись до мене, рівно дихала мені в плече. Я вирішив устати, негайно піти від Кадічі. Поворухнувся. Кадіча, не розплющуючи очей, обійняла мене.

— Не йди! — стиха попросила вона. Потім підвела голову, заглянула потемки у вічі і заговорила уривчастим шепотом: — Я тепер не можу без тебе... Ти мій! Ти завжди був моїм!.. І більше я нічого не хочу знати. Аби тільки ти, Ільясе, любив мене! Нічого іншого я не вимагаю... Але й не відступлюся, розумієш, не відступлюсь!.. — Кадіча заплакала, її сльози потекли по моєму обличчю.

Я не пішов. Заснули на світанку. Коли проснулися, надворі був уже ранок. Я швидко одягнувся, неприємний, тривожний холодок стискав серце. Напинаючи на ходу кожушок, квапливо вийшов у двір, шмигнув за хвіртку. Прямо на мене сунув чоловік в рудому, лапастому лисячому малахаї. Ух, були б у моїх очах кулі! Це Джантай ішов на роботу, він жив тут недалечко. Ми обидва на мить завмерли. Я вдав, що не помітив його. Круто повернувся і швидко пішов до автобази. Джантай значуще кашлянув услід. Кроки його рипіли по снігу, не наближаючись і не віддаляючись. Так один за одним ми йшли до самої автобази.

Не звертаючи в гараж, я пішов прямо в контору. В кабіпеті головного інженера, де звичайно бували ранкові п'ятихвилинки, приглушено гуділи голоси. Як мені хотілося ввійти зараз туди, сісти десь на підвіконні, покласти ногу на ногу, закурити, послухати, як незлобиво сперечаються і лаються шофери. Ніколи не уявляв собі, що це моя"е бути таким бажаним людині. Але я не наважувався зайти. Я не боявся, мабуть ні. Я все ще був озлоблений, у мені була все та ж сама задирлива, одчайдушна, безсила впертість. І до всього цього якесь-збентеження після ночі, проведеної з Кадічею... Та й люди, виходить, зовсім не збиралися забути про мою невдачу. За дверима мовилося якраз про мене. Хтось закричав:

— Це ж неподобство! До суду його треба, а ви панькаєтеся З ним! Ще має нахабство говорити, що він задумав як треба! А причеп, бач, покинув на перевалі!..

Його перебив другий голос:

— Еге ж! Бачили ми таких. Розумний дуже. Преміальні захотів нишком дістати, виручаю, мовляв, автобазу... Та тільки боком усе це вилізло!

Люди засперечалися, загаласували. Я пішов звідти: не підслухувати ж під дверима.

Почувши позад себе голоси, я прискорив ходу. Хлопці все ще гомоніли. Алібек комусь гаряче доводив:

— А гальма на причепи ми зробимо у себе на базі, не така вже важка річ перекинути шланг з компресора, закласти колодки! Чи то не Ільяс? Гей, Ільясе, стій! — гукнув він мені.

— Я не зупиняючись ішов до гаража. Алібек наздогнав, смикнув за плече.

— Ху, чорт! Розумієш, переконав-таки. Готуйся, Ільясе! Підеш в папарники? У випробний рейс! З причепом!

Зло мене взяло: виручати здумав, на буксир брати друга-не-вдаху. В напарники! Я скинув його руку з плеча:

— Забирайся геть зі своїми причепами...

— Та чого ти лютуєш? Сам же винуватий... Ага, я й забув. Володька Ширяев тобі нічого не казав?

— Ні, не бачив я його. А що?

— Як то що! Де ти пропадаєш? Асель чекає на дорозі, питає у наших, хвилюється! А ти!..

У мене й ноги підломилися. І так тяжко, так нестерпуче огидно стало на душі, що радий був би вмерти на місці. А Алібек смикає мене за рукав і все пояснює про якісь пристосування до причепів... Джантай стоїть осторонь, прислухається.

— 0дійди! — висмикнув я руку. — Якого біса ви до мене чіпляєтесь? Годі! Ніяких причепів мені не треба. І ні в яких напарниках я не ходитиму... Ясно тобі?

Алібек нахмурився, жовна у нього заходили:

— Сам почав, наробив дурниць — і перший у кущі? Чи не так?

— Як хочеш, так і розумій.

Підійшов до машини, руки тремтять, нічого не розумію. Плигнув чогось в яму під машину, припав до цегляної стінки, щоб голову охолодити.

— Слухай, Ільясе! — почувся над вухом шепіт.

Я підвів голову: кого це ще принесло? Джантай у своєму малахаї присів над ямою, мов гриб, дивиться на мене хитрими щілинками очей:

— Ти, Ільясе, правильно одрізав йому!

— Кому?

— Алібекові, активісту! Наче камінь на зуб попав!.. Примовк одразу, новатор.

— А тобі яке діло?

— А таке, ти й сам, либонь, зрозумів: нам, шоферам, причепи ні до чого. Знаємо, як це робиться: збільшив норму виробітку, скоротив пробіг, давай усі підтягайся, а розціночку за вантажо-кілометр зріжуть, на якого ж біса бити по своїй кишені. Слави на день, а потім що? Ми на тебе не в обиді, так і тримайся...

— Хто це — ми? — спитав я якомога спокійніше. — Ми — це ти?

— Та не я один, — заморгав очима Джантай.

— Брешеш, гнида паршива! На зло тобі буду ходити з причепом... Душу покладу — доб'юся. А зараз — геть звідси! Я ще доберуся до тебе!

— Ну-ну, ти не дуже! — огризнувся Дя"антай. — Знаю тебе, який ти чистенький... подумаєш. А щодо того, то гуляй собі, доки туляється...

— Ах ти!.. — скрикнув я в нестямі і садонув його з усієї сили під щелепу.

Він як сидів скраю ями, так і перекинувся. Малахай покотився по землі. Я вискочив з ями, кинувся до нього. Але Джантай встиг звестися на ноги, відскочив убік, загаласував на весь двір:

— Хуліган! Бандит! Битися? Знайдеться на тебе управа! Ач розперезався, злість зганяєш!..

Звідусіль позбігалися люди. Прибіг і Алібек.

— В чому річ? За що ти його?

— За правду! — аж заходився криком Джантай. — За те> Ш° правду сказав у вічі!.. Сам причеп викрав, завалив його на перевалі, напаскудив, а коли інші чесно беруться виправити помилку, битися лізе! Тепер йому невигідно, славу проґавив!..

Алібек до мене. Побілів, заїкається від гніву.

— Негідник! — штовхнув він мене в груди.— Зарвався, мстиш за перевал! Нічого, без тебе обійдемося. Без героїв!..

Я мовчав. Я не в силі був щось сказати. Я був такий вражений зухвалою брехнею Джантая, що не міг вимовити й слова. Товариші похмуро дивилися на мене.

Бігти, тікати звідси... Я підскочив до машини і погнав її геть З автобази.

По дорозі я напився. Забіг в придорожній магазин — не помогло, зупинився ще раз, випив повну склянку. А потім помчав — тільки мелькають мости, придорожні знаки та зустрічні машини. Неначе повеселів. "Ех! — думаю собі, — хай воно згине, пропаде.

Чого тобі не вистачає? Крутиш баранку, ну й крути. А Кадіча... Чим вона гірша за інших? Молода, вродлива. Любить тебе, душі в тобі не чує. На все ладна заради тебе... Дурень ти невдячний!"

Приїхав додому вже ввечері, стою на дверях, похитуюсь. Кожушок звисає ззаду на одному плечі. Я іноді виймаю з рукава праву руку, щоб зручніше було за рулем. Звичка така змалку, коли хлопчаком камінці шпурляв.

Асель кинулася до мене.

— Ільясе, що з тобою? — Потім, здається, збагнула, в чому річ. — Ну, чого ж ти стоїш? Стомився, змерз? Роздягайся!

Хотіла допомогти, але я мовчки відштовхнув її. Сором доводилося прикривати брутальністю. Спотикаючись, пішов по кімнаті, З гуркотом перекинув щось, важко сів на стілець.

— Щось трапилося, Ільясе? — Асель стурбовано заглядала в мої п'яні очі.

— А ти що, хіба не знаєш? — Я понурив голову: краще не дивитись. Я сидів, ждав, що Асель почне дорікати мені, скаржитися на долю, проклинати. Я ладен був вислухати все і не виправдуватись. Але вона мовчала, мовби й не було її в кімнаті. Я обережно підвів очі. Асель стояла біля вікна спиною до мене. І хоч я не бачив її обличчя, знав, що вона плаче. Болюча жалість стиснула мені серце.

— Знаєш, Асель, хочу сказати тобі, — нерішуче почав я. — Хочу сказати...— і замовк. Не вистачило духу признатись. Ні, не міг я завдати їй такого удару. Пожалів, а не треба було...— Ми, мабуть, не зможемо скоро поїхати до твоїх в аїл,— повернув я розмову в інший бік.— Потім якось. Зараз не до того...

— Відкладемо, не спішна справа... — озвалася Асель. Втерла очі, підійшла до мене. — Ти, Ільясе, зараз не думай про це. Все буде добре. Про себе краще подумай. Дивний ти якийсь став. Не пізнаю я тебе, Ільясе...

— Ну, гаразд! — перебив я її, роздратований тим, що легкодухість виявив. — Стомився, спати хочу.

Через день, повертаючись назад, я зустрів Алібека по той бік перевалу. Він їхав з причепом. Долон подолали.

Побачивши мене, Алібек вискочив на ходу з кабіни, замахав рукою. Я зменшив швидкість. Алібек стояв на дорозі радісний, торжествуючий.

— Привіт, Ільясе! Виходь, покуримо, — крикнув він.

Я загальмував. У кабіні Алібека за рулем сидів молоденький парубчак, другий шофер. На колеса машини були джгутами намотані ланцюги. Причеп був на пневматичних гальмах. Це я одразу помітив. Але не зупинився, ні. Вдалося тобі — добре! А мене не чіпай.

— Стій, стій! — побіг за мною Алібек. — Діло е, зупинися, Ільясе! Ах ти шайтан, чого ж ти?.. Ну, гаразд...

Я розганяв машину. Кричи не кричи. Ніякого у нас з тобою діла нема. Моє діло давно погоріло. Не гаразд я повівся, втратив в Алібеку найкращого друга. Адже він був правий, правий в усьому, тепер-то я його розумію. Але тоді не міг простити, що він так просто й швидко, аж прикро мені стало, домігся того, що змусило мене так нервуватися, коштувало мені такого напруження й зусиль.

Алібек завжди був вдумливою, серйозною людиною. Він ніколи не пішов би на перевал партизаном, як я. І правильно зробив, що вів машину з напарником. Вони могли мінятися в дорозі за рулем і брати перевал з свіжими силами. На перевалі вирішують мотор, воля і руки людини. До того я" у Алібека з напарником майже вдвічі скорочувався час пробігу. Все це він урахував, приладнав діючі гальма до причепа від компресора машини. Не забув про звичайні ланцюги, обмотавши ними ведучі колеса. Загалом він почав бій з перевалом як слід озброївшись, а не брав на ура.

Слідом за Алібеком почали водити машини з причепом й інші шофери. Адже в усякій справі головне — почати. Тим часом машин побільшало, надіслали допомогу з сусідньої автобази. Півтора тижня вдень і вночі гудів Тянь-Шаньський тракт під колесами. Словом, хоч як

важко було, а прохання китайських робітників наші виконали в строк, не підвели. Я теж працював...

Про це я тепер спокійно розповідаю, коли минуло вже стільки років і все вщухло, а в ті гарячі дні не втримався я в сідлі. Не так повернув коня свого життя...

Та розкажу далі все по порядку.

Я приїхав на автобазу після зустрічі з Алібеком уже смерком. Пішов до гуртожитку, але по дорозі знову завернув у чайну. Всі. ці дні у мене було нестримне, нелюдське бажання напитися до нестями, щоб забути геть усе, заснути мертвецьким сном. Я випив багато, але горілка майже не впливала на мене. Вийшов я з чайної ще більш роздратований і засмучений. Побрів серед ночі містом і, вже не задумуючись, звернув на Берегову вулицю, до Кадічі.

Отак і пішло. Заметався я поміж двох вогнів. Удень на роботі, за рулем, а вечорами одразу йшов до Кадічі. З нею було зручніше, спокійніше, я мовби ховався від себе, від людей, від правди. Мені здавалося, що тільки Кадіча розуміє мене і любить. З дому я старався якомога швидше поїхати. Асель, рідна моя Асель! Коли б вона знала, що своєю довірливістю, чистотою душевною вона гнала мене з дому. Я не міг обманювати, знати, що не гідний її, не заслуговую всього того, що вона для мене робила. Кілька разів приїжджав додому напідпитку. І вона навіть не попрікнула. Досі не можу зрозуміти, що це було: жалість, безволля чи, навпаки, витримка, віра в людину? Так, звичайно, вона ждала, вона вірила, що я візьму себе в руки, сам подолаю себе і стану таким, яким був раніше. Та краще б вона лаяла, примусила чесно викласти всю правду. Можливо, Асель і зажадала б від мене цього, якби знала, що мене мучили не тільки неприємності по роботі. Вона не уявляла собі, що творилося зі мною в ці дні. А я жалів її, все відкладав розмову на завтра, на другий раз, та так і не встиг зробити того, що повинен був виконати заради неї, заради нашого кохання, заради нашої сім'ї...

В останній раз Асель зустріла мене радісна, жвава. Вона розрум'янилася, очі у неї блищали. Вона потягла мене, як був у кожушку й чоботях, прямо в кімнату.

— Дивись, Ільясе! Самат уже стоїть на ногах!

— Та ну! Де він?

— А онде — під столом!

— Так він же повзає на підлозі.

— ЗаРаз побачиш! Ану, синочку, покажи татові, як ти стоїшГ Ну йди, йди, Самате!

Самат якимсь чином зрозумів, чого від нього хочуть. Він весело зашкутильгав рачки, виліз з-під столу і, тримаючись за ліжко, насилу випростався. Він постояв, мужньо усміхаючись, похитуючись на м'яких ноженятах, і з тією ж мужньою усмішкою гепнув на підлогу. Я підскочив, згріб його на оберемок і пригорнув до себе, вдихаючи ніжний, молочний запах дитини. Який він був рідний, цей запах, такий же рідний, як Асель.

— Ти його задушиш, Ільясе, обережніше! — Асель взяла сина.— Ну, що скажеш? Роздягайся. Скоро він стане зовсім великий, тоді й мама почне працювати. Все влагодиться, все буде гаразд, чи не так, синку, га? А ти...— Асель глянула на мене усмішливим і сумовитим поглядом. Я сів на стілець. Я зрозумів, що в це коротке слово вона вклала все, що хотіла сказати, все те, що Зібралося в неї на душі за ці дні. Це були і прохання, і докір, і надія. Я повинен був зараз же розповісти їй усе або негайно поїхати з дому. Краще вже поїхати. Вона дуже щаслива і нічого не підозрює. Я встав зі стільця.

— Ну, я поїду.

— Куди ж ти? — стрепенулася Асель. — Ти й сьогодні не залишишся? Чаю хоч випий.

— Не можу. Треба мені, — пробурмотів я. — Сама знаєш, робота зараз така...

Ні, не робота гнала мене з дому. Я мав лише ранком виїхати в рейс.

В кабіні я важко плюхнув на сидіння і застогнав з горя, довго порпався, не потрапляючи ключем в запалювання. Потім вирулив на дорогу і їхав, поки не зникли позаду вогні у вікнах. В ущелині, одразу ЯЇ за мостом, звернув на обочину, загнав машину в кущі, погасив фари. Тут я вирішив переночувати. Дістав цигарки. В коробці був єдиний сірник. Він на мить спалахнув і погас. Я шпурнув коробку разом з цигарками за віконце, напнув на голову кожушок і, підібгавши ноги, скарлючився на сидінні.

Місяць хмурився над холодними, темними горами. Вітер в ущелині тужливо посвистував, розгойдував прочинені дверці кабіни. Вони тихенько порипували. Ніколи я так боляче не відчував повної самітності, відірваності од людей, од сім'ї, од товаришів по автобазі. Жити так далі не можна було. Я дав собі слово, як тільки повернуся на автобазу, одразу ж поговорю з Кадічею, попрошу її простити мене і забути все, що було між нами. Так буде чесно і правильно.

Та життя вирішило інакше. Не сподівався я й не думав, що станеться отаке. Через день, ранком, повернувся я на перевалочну базу. Дома нікого не було, двері були розчинені. Спершу я подумав, що Асель просто кудись вийшла, по воду чи по дрова. Оглянувся туди, сюди. В кімнаті безладдя. Нежилим, холодним духом війнуло на мене з нетопленої, чорної плити. Я ступив до Саматового ліжка — пусто.

— Асель! — прошепотів я, охоплений страхом. "Асель!" — шепотом відповіли стіни.

Я прожогом кинувся до дверей.

— Асель!

Ніхто не озвався. Побіг до сусідів, до бензоколонки, толком ніхто нічого не знав. Казали, що вчора вона їздила кудись на цілий день, залишивши дитину у знайомих, а проти ночі повернулася. "Пішла, дізналася!" — здригнувся я від страшної догадки.

Навряд щоб коли-небудь мені доводилося гнати так машину по Тянь-Шаньських горах, як у той нещасний для мене день.

Мені весь час здавалося, що я наздожену її он за отим завороТом, чи он у тому міжгір'ї, чи ще десь по дорозі. Як беркут, настигав я машини, що йшли попереду, гальмував, ішов з ними бік у бік, окидаючи поглядом кабіни, кузови, і виривався наперед, обганяючи їх під лайку шоферів. Так мчав я три години без перепочинку, аж поки не закипіла вода в радіаторі. Вискочив з кабіни, закидав радіатор снігом, приніс води. Від радіатора йшла пара, машина дихала, як загнаний кінь. Тільки зібрався був сідати за руль, як побачив Алібеків автозчеп, що йшов назустріч. Я зрадів. Хоч ми з ним не розмовляли й не здоровкалися, та коли Асель у них, то він скаже. Я вибіг на дорогу, підняв руку:

— Стій, стій, Алібек! Зупинись!

Змінник, який сидів за рулем, запитливо глянув на Алібека. Той похмуро відвернувся. Машина пронеслася мимо. Я стояв на дорозі, весь запорошений снігом, і довго ще тримав підняту руку. Потім втер лице. Що ж, за позику — віддяка. Та мені не до образи було. Значить, Асель не приїжджала до них. Це було гірше. Виходить, вона поїхала до себе в аїл, більше їй нікуди дітись. Як вона переступила поріг батьківського дому, що сказала? І як подивилися там на її ганебне повернення? Сама, з дитиною на руках!

Треба було негайно їхати в аїл.

Швидше розвантажився і, залишивши машину на вулиці, побіг до диспетчерської здати документи. В прохідній здибався я з Джантаем — ох уже оця його зухвала, ненависна усмішка!

Кадіча дивно глянула на мене, коли я просунувся у віконце диспетчерської і кинув на стіл путівку.

Щось тривожне, винувате майнуло в її очах.

— Приймай швидше! — сказав я.

— Що-небудь трапилося?

— Нема її дома. Пішла від мене Асель!

— Та невже? — бліднучи, трохи підвелася з-за столу Кадіча І, кусаючи губи, промовила: — Прости мене, прости мене, Ільясе! Це я, я...

— Що "я"? Кажи толком, розказуй усе! — кинувся я до дверей.

— Я й сама не знаю, як усе сталось. Чесно кажу тобі, Ільясе. Вчора постукав у віконце вахтер з прохідної, каже, якась дівчина хоче тебе бачити. Я одразу пізнала Асель. Вона мовчки подивилася на мене і спитала: "Це правда?" А я, я раптом сказала, не пам'ятаючи себе: "Атож, правда. Все правда. Зі мною він!" Вона відсахнулася од віконця. А я впала на стіл і заридала, повторюючи, мов дурна: "Мій він! Мій!" Більше я її не бачила... Прости мене!

— Стривай, звідки ж вона дізналася?

— Це Джантай. Це він, він і мені погрожував. Хіба ти не знаєш цього негідника! Ти, Ільясе, їдь до неї, знайди її. Я більше не заважатиму вам, кудись поїду...

Машина несла мене зимовим степом. Сиза, змерзла земля. Вітер завивав гриви заметів, виносив з ариків бездомне перекотиполе і гнав його геть. Вдалині темніли обвітрені дували і голі сади аїлу.

Надвечір приїхав до аїлу. Зупинився біля знайомого двора, швидко закурив, щоб угамувати тривогу, пригасив недокурок, посигналив. Але замість Аселі вийшла її мати, накинувши на плечі шубу. Я став на підніжку і стиха сказав:

— Здрастуйте, ana!

— А-а, то це ти з'явився? — грізно відповіла вона. — І після всього цього ти смієш звати мене апою? Забирайся звідси, геть З-перед моїх очей! Волоцюга, пройдисвіт! Зманив мою рідну дитину, а тепер примчав! Безстидні очі твої! Споганив нам усе життя...

Стара не давала мені й рота розкрити. Вона все лаяла та паплюжила мене, добираючи найобразливіших слів. На її галас почали збігатися люди, хлопчаки з сусідпіх дворів.

— Забирайся геть звідси, поки не покликала людей! Будь ти проклятий! Щоб і не бачити тебе ніколи! — підступала до мене розгнівана жінка, скинувши па землю шубу.

Мені нічого не лишалося, як сісти за руль. Треба було їхати, раз Асель навіть не побалсала мене бачити. В машину полетіли каміння й паліччя. Це хлопчаки випроваджували мене з аїлу...

Тієї ночі я довго блукав по березі Іссик-Кулю. Озеро бурхало, осяяне місячним світлом. 0 Іссик-Куль — вічно гаряче озеро! Ти було холодне

тієї ночі, студене й непривітне. Я сидів на днищі перекинутого човна. Хвилі набігали на обмілину злими валами, бились об халяви чобіт і відкочувалися з тяжким зітханням...

...Хтось підійшов до мене, обереяшо поклав руку па плече: Кадіча.

* * *

Через кілька днів ми виїхали у Фрунзе, улаштувалися там в розвідувальну експедицію по освоєнню пасовищ Анархайського степу. Я — шофером, Кадіча — робітницею. Отак, почалося воно, нове життя.

Далеко в глиб Анархаю заїхали ми з експедицією, до самого Прибалхашшя. Коли вже поривати з минулим, то поривати назавжди.

Попервах угамовував тугу роботою. А діла там було чимало. За три з лишком роки об'їздили простори Анархаю вздовж і впоперек, набурили колодязів, проклали дороги, побудували перевалочні бази. Одним словом, тепер це вже не колишній дикий Анар-хай, де серед білого дпя можна заблудитись і цілий місяць тинятися по горбистому полиновому степу. Тепер це край тваринників з культурними центрами, з добре впорядкованими будинками... Хліб сіють і навіть сіно заготовляють. Роботи на Анархаї і понині непочатий край, тим паче для нашого брата шофера. Але я повернувся назад. Не через те, що дуже важко було в необжитих місцях, це справа тимчасова. Ми з Кадічею труднощів не боялися і, треба сказати, жили непогано, поважаючи одне одного. Та одно діло повага, а інше — кохання. Якщо навіть один любить, а другий ні, це, по-моєму, несправяшє ясиття. Чи людина так побудована, чи у мене вдача така, але мені завжди чогось бракувало. І не заміниш цього пі працею, ні дружбою, ані добротою й увагою люблячої лапки. Я давно вже в глибині душі каявся, що так нерозважливо поїхав, не спробувавши ще раз повернути Асель. А за останні півроку я неабияк затужив за нею й сином. Ночами не спав. Ввижався мені Самат — усміхається, непевно тримається на слабких ноженятах. Його ніжний, дитячий запах я мовби

вдихнув у себе на все яшття. Потягло мене до рідних Тянь-Шапьських гір, до мого синього Іссик-Кулю, до передгірного степу, де я зустрів свою першу і останню любов. Кадіча знала про це, але ні в чому не винила мене. Ми зрозуміли нарешті, що не можемо жити разом.

Весна того року видалася на Анархаї дуже рання. Швидко осів сніг, горби оголилися, зазеленіли. Оживав степ, вбирав у себе тепло й вологу. Повітря стало вночі прозорим, небо — зоряним.

Ми лежали в наметі коло бурової вишки. Не спалося. Раптом донісся в степовій тиші не знати звідки далекий, ледве чутний гудок паровоза. Яким чином долетів він до нас, важко сказати. До залізниці було від нас півдня їзди степом. Чи мені причулося, не знаю. Та тільки стрепенулося серце, покликало в путь. І я сказав:

— Поїду я звідси, Кадіче.

— їдь, Ільясе. Треба нам розлучитися, — відповіла вона.

І ми розсталися. Кадіча поїхала до Північного Казахстану, на цілину.

Дуже мені хочеться, щоб вона була щаслива. Я хочу вірити, що знайде вона все-таки ту людину, яка, може, сама того не відаючи, шукає її. Не пощастило їй з першим чоловіком, не вийшло у неї життя й зі мною. Можливо, я залишився б з нею, коли б не знав, що таке справжнє кохання, як це любити самому і бути любимим. Це я; така справа, що й пояснити важко.

Я одвіз Кадічу на полустанок, посадив її в поїзд. Біг поряд З вагоном, поки не відстав. "Щасливої дороги, Кадіче, не поминай лихом!.." — прошепотів я востаннє.

Журавлі над Анархаєм летіли на південь, а я від'їжджав на північ, їхав на Тянь-Шань...

* * *

Приїхав я і, ніде не зупиняючись, одразу ж подався в аїл. Я сидів у кузові попутної машини, намагався ні про що не думати — страшно й радісно мені було. Ми їхали передгірним степом, тією самою дорогою, на якій зустрілися з Аселлю. Але це була вже не степова дорога, а всипаний гравієм шлях з бетонними мостами та дорожніми знаками. Мені навіть жалко стало колишньої степової дороги. Не пізнав я переїзду через арик, де колись застрягла моя машина, не знайшов того валуна, на якому сиділа Асель.

Не доїя;джаючи до околиці аїлу, я застукотів по кабіні. .— В чому річ? — висунувся шофер.

— Зупини, зійду.

— У полі? Зараз доїдемо.

— Спасибі! Тут недалеко, — сплигнув я на землю. — Пішки пройдуся, — сказав я, подаючи гроші.

— Облиш! — каже. — У своїх не беремо.

— Бери, на лобі ж не написано.

— З повадки бачу.

— Ну гаразд, коли так. Бувай здоров!

Машина пішла далі. А я все стояв на дорозі, не міг набратися духу. Закурив, відвернувшись од вітру. Пальці тремтіли, коли підносив до губів сигарету. Затягся кілька разів, затоптав недокурок і пішов. "От і прибув!" — пробурмотів я. Серце стукотіло так, що у вухах дзвеніло, по голові неначе молотом гатили.

Аїл помітно змінився, розрісся, з'явилося чимало нових будинків з шиферними дахами. Проводи протяглися вздовж вулиць, радіо мовило на стовпі, біля правління колгоспу. Дітвора бігла до школи. Старші підлітки йшли юрбою з молодим учителем, розмовляли про щось. Можливо, серед них були й ті, хто кидав на мене каміння та паліччя.." Час іде, йде, не зупиняється.

Я заквапився. Ось і двір з вербами та глиняним дувалом. Зупинився, переводячи дух. Холонучи від страху й тривоги, непевно попрямував до хвіртки. Постукав. Вибігла дівчинка $ портфелем в руках. Та сама, що язик мені показувала, вона тепер ходить до школи. Дівчинка поспішала на заняття. Вона зчудовано подивилася на мене і сказала:

— А дома нікого нема!

— Нікого нема?

— Атож. Ana поїхала в гості, до лісгоспу. А батько на водовозці біля тракторів.

— А Асель де? — несміливо спитав я, почуваючи, як одразу пересохло в роті.

— Асель? — здивувалася дівчинка. — Асель давно поїхала...

— І ніколи не приїждясала?

— Щороку приїздить разом з джезде K Ana каже, що він дуя^е хороша людина!..

Більше я не став ні про що розпитувати. Дівчинка побігла до школи, а я повернув назад.

Ця новина так мене приголомшила, що враз стало байдуже, за кого, коли й куди вона вийшла заміж. Навіщо знати? Чомусь мені ніколи не спадало на думку, що Асель моясе знайти іншого. А це ж мусило статись. Не сидіти ж їй всі ці роки й чекати, поки я з'явлюся.

Я пішов дорогою, не чекаючи попутної машини.

Еге яс, змінилася дорога, якою я йшов, — утрамбована, посилана жорстким гравієм. Тільки степ залишався таким самим, як і був, з темним зябом і світлою, злинялою стернею. Широкими, похилими увалами простягався він від гір до обрію, уриваючись ясним пругом на далеких берегах Іссик-Кулю. Земля лежала оголена, волога після снігу. Десь уже гуркотіли трактори на весняній оранці.

Вночі я добрався до райцентру. А ранком вирішив: поїду на автобазу. Все було скінчено, втрачено. Але треба жити й працювати, а далі — хто його знає...

Тянь-Шаньський тракт, як завжди, гудів. Машини йшли валками, але я виглядав свою, автобазівську. Нарешті я підняв руку.

Машина з розгону проскочила мимо, потім враз загальмувала. Я підхопив чемодан, шофер вийшов з кабіни. Дивлюся, однопол-

Джезде — чоловік старшої сестри.

чанин Ермек, стажування відбував у мене в армії. Тоді він був юнаком. Ермек стояв, якось непевно усміхаючись.

— Не пізнаєш?

— Сержант... Ільяс! Ільяс Алибаєв! — нарешті пригадав він.

— Той самий! — посміхнувся я, а самому гірко стало, значить, дуже змінився, коли люди пасилу пізнають.

Поїхали, розмовляли про те, про се, згадували службу. Я весь час боявся: тільки б не почав він розпитувати про моє життя. Та Ермек, видно, нічого не знав. Я заспокоївся.

— Коли повернувся додому?

— Та ось уже два роки, як працюю.

— А де Алібек Джантурін?

— Не знаю. Я його не застав. Кажуть, він тепер головним механіком десь на Памірі...

"Молодець Алібек! Молодець, друже мій! Справяшій ти дяш-гіт!" — порадів я в душі. Отже, домігся все-таки свого, він ще в армії заочно вчився в автодорожньому технікумі і збирався інститут заочпо закінчити.

— Начальником Аманжолов?

— Ні, новий. Аманжолов пішов на вищу роботу в міністерство.

— Як думаєш, візьмуть мене на роботу?

— А чом би й ні, візьмуть, звичайно. Першокласний шофер, ти ж і в армії мав добру репутацію.

— Мав колись! — пробурмотів я. — А Джантая знаєш?

— Нема у нас такого. Ніколи й не чув.

"Так, чимало змін сталося на автобазі..." — подумав я, а потім спитав:

— А як з причепами, ходите через перевал?

— Звичайно, — просто відповів Ермек. — Зважаючи на те, який вантаж. Треба, то обладнають — і тягнеш. Машини тепер потужні.

Не знав він, чого коштували мені ці причепи.

Отже, повернувся я на свою рідну автобазу. Ермек запросив до себе додому, почастував, запропонував випити по чарчині з нагоди зустрічі. Але я відмовився, давно вже не пив.

На автобазі теж непогано зустріли. Товаришам, які знали мене, я був дуже вдячний за те, що не надокучали розпитами. Бачать, людина помоталася десь па стороні, повернулась, працює сумлінно, ну й гаразд. Навіщо тривожити минуле? Я сам намагався забути все, забути раз і назавжди. Мимо перевалочної бази, де жив колись з сім'єю, я мчав, не дивлячись нікуди вбік і павіть не заправляючись біля бензоколонки. І, однак, ніщо мене не врятувало, не зумів я обманути себе.

Я вже працював довгенько, звик, машину перевірив як слід, мотор випробував на всіх швидкостях і підйомах. Коротше кажучи, знав своє діло...

Того дня я йшов зворотним рейсом з Китаю. їхав спокійно, ні про що не думав, крутив собі баранку, дивився туди й сюди. Весна, гарно було навкруги. Де-не-де віддалік ставили юрти: скотарі виходили на весняні пасовища. Потяглися над юртами сизі димки. Вітер доносив неспокійне

іржання коней. Отари бродили поблизу дороги. Згадалося раннє дитинство, стало трохи журно. І раптом на виїзді до озера здригнувся — лебеді!

Удруге в житті довелося мені побачити весняних лебедів на Іссик-Кулі. Понад синім-синім Іссик-Кулем кружляли білі птахи. Сам не знаю чому, я круто звернув з дороги і, як того разу, прямо цілиною повів машину до озера.

Іссик-Куль, Іссик-Куль — пісне моя недоспівана!.. Навіщо я згадав той день, коли на цьому ж узгір'ї, над самою водою, ми зупинилися разом з Аселлю? Еге ж, усе було таке саме: синьо-білі хвилі, наче взявшись за руки, плетеницею збігали на жовтий берег. Сонце заходило за гори, і далека вода здавалася рожевою. Лебеді носилися з радісним і тривожним криком. Шугали вгору, падали на розплатаних, немов гудучих крилах, збиваючи воду, розганяючи широкі, киплячі круги. Еге яс, усе було таке саме. Тільки не було зі мною Аселі. Де ти тепер, тополенько моя в червоній косинці?

Я довго стояв на березі. Потім повернувся на автобазу і не стримався, зірвався... ЗН0ВУ пішов до чайної заливати роз'ятрений біль у душі. Йшов звідти пізно. Небо було темне, захмарене. Вітер дув з ущелини, як з димаря, люто гнув дерева, свистів у проводах, бив в обличчя крупною ріипю. Бурхало, стогнало озеро. Я .насилу добувся до гуртожитку і, не роздягаючись, заліг спати.

Вранці не міг підвести голову, ломило з похмілля. За вікном мрячив бридкий дощ вперемішку із снігом. Пролежав години зо три, не хотілося виходити на роботу. Вперше трапилося таке — навіть робота була не на радість. Але потім соромно стало, виїхав.

Машина йшла мляво, вірніше, я сам був млявим, та й погода нікудишня. На зустрічних машинах лежав сніг, значить, випав на

перевалі. Ну й нехай, мені-то що, хоч буран розбурхається, начхати, боятися мені нема чого, один кінець...

Дуже вже поганий був настрій. Гляну в дзеркальце нагорі, аж З душі верне: небритий, обличчя набрякле, пом'яте, мов після хвороби. Мені б перекусити чогось по дорозі, зранку нічого не їв, але їсти не хотілося, тягло випити. Зшсно, даси собі один раз волю, потім важко втриматися. Зупинився біля закусочної. Після першої склянки я підбадьорився, отямився. Машина пішла веселіше. Потім ще десь по дорозі забіг, випив сто грамів, а далі ще додав. Понеслася дорога, заходили щітки туди й сюди перед очима. Пригнувся я, жую сигарету в зубах. Тільки бачу, як пролітають зустрічні машини, обдаючи шибки бризками з калюж. Я теж натиснув ще дужче, пізно вже було. Ніч застала мене в горах, глуха, безпросвітна. Отут-то й далася взнаки горілка. Розморило. Утомлюватись почав. Перед очима закружляли чорні плями. В кабіні було задушно, нудити почало мене. Ніколи ще не був я такий п'яний. Піт котився по обличчю. Ввшкалося мені, що їду не машиною, а кочуся кудись на двох спрямованих з фар променях, що мчать попереду. Разом з променями я то круто падав униз, в глибоку освітлену падину, то вибирався нагору на тремтячих вогнях, що ковзали по скелях, то починав петляти слідом за променями в той чи другий бік. Сили покидали мене з кояшою хвилиною, але я не зупинявся, знав, що як тільки відірву руки од баранки, не зможу далі вести машину. Де я їхав, точно не пам'ятаю, десь на перевалі. Ох, Долон, Долон, тянь-шаньська махино! Ну й важкий же ти! Особливо вночі, особливо для нетверезого шофера!

Машина з натугою вибилася на якийсь підйом і покотила вниз, З гори. Закрутилася, перекинулась ніч перед очима. Руки вже не слухались мене. Набираючи все більшої швидкості, полетіла машина по дорозі вниз. Потім пролунав глухий удар, скрегіт, фари спалахнули, і темрява залила мені очі. Десь у глибині свідомості шпигнула думка: "Аварія!"

Скільки я пролежав так, не пам'ятаю. Тільки почув раптом голос, неначе здалека, мов крізь вату у вухах: "Ану, посвіти!" Чиїсь руки обмацали мою голову, плечі, груди. "Живий, тільки п'яний", — сказав голос. Другий відповів: "Треба дорогу звільнити".

— Ану, друже, спробуй трохи посунутись, відкотимо машину, — руки легенько штовхнули мене в плече.

Я застогнав, насилу підвів голову. З лоба стікала по обличчю кров. У грудях щось заважало випростатись. Чоловік чиркнув сірником. Глянув на мене. Потім ще раз чиркнув і знову глянув, немов очам не вірив...

— Ти що ж це, друже! Як же це так, га? — з жалем промовив він у темряві.

— Машина... здорово побита? — спитав я, спльовуючи кров.

— Ні, не дуже. От тільки закинуло поперек дороги.

— Ну, то я поїду зараз, пустіть! — Неслухняними, тремтячими руками я спробував увімкнути запалювання і натиснути стартер.

— Підожди! — міцно обхопив мене чоловік. — Досить бавитись. Вилазь. Переспиш ніч, а вранці видно буде...

Мене витягли з кабіни.

— Відкочуй, Кемелю, машину на обочину, там розберемось! Він перекинув мою руку через плече і потяг мене кудись убік.

Ми йшли довго, поки добралися до якогось двору. Чоловік допоміг мені зайти в дім. У передній кімнаті горіла гасова лампа. Чоловік посадив мене на табуретку, заходився стягати кожушок. І тоді я

подивився на нього. І згадав. Це був дорожній майстер Байтемір, той самий, з яким ми буксирували колись машину на перевалі. Соромно стало, і все-таки я зрадів, хотів був попросити, щоб пробачив мені, подякувати йому, та враз на підлогу з гуркотом посипалися поліна, і це примусило мепе обернутись. Я глянув і повільно, зробивши зусилля, трохи підвівся з місця, немов на плечі мені звалилося щось надміру важке. На дверях біля розкиданих дров стояла Асель. Вона стояла неприродно пряма і, мов нежива, дивилася на мене.

— Що це? — стиха прошепотіла вона.

Я мало не крикнув був "Асель!", але її відчужений, непід-пускаючий погляд не дав вимовити й слова. Згоряючи від ганьби, я понурив голову. В кімнаті на мить запанувала жахна тиша. Не знаю, чим би все це скінчилося, якби не Байтемір. Він, як нічого й не було, знову посадив мене на місце.

— Нічого, Асель, — спокійно сказав він. — Розбився трохи шофер, вилежиться... Ти б краще йоду нам дала.

— Йоду? — Голос у неї потеплів, стривожився. — Йод сусіди брали... Я зараз! — спохватилася вона і вибігла за двері.

Я сидів, не ворушачись, прикусивши.губу. Хміль наче вигнало З голови, протверезів в одну мить. Тільки кров гучпо билася в скронях.

— Обмити треба спершу, — сказав Байтемір, розглядаючи садна на моєму лобі. Він взяв відро й вийшов. З сусідньої кімнати виглянув босоногий хлопчик років п'яти в самій сорочечці. Він дивився на мене великими цікавими очима. Я одразу пізнав його. Не розумію як, але пізнав, серце моє пізнало.

— Самате! — здавленим голосом прошепотів я і потягся до сина. В цей час Байтемір з'явився на дверях, і я чогось злякався. Він, здається,

почув, як назвав я сина на ім'я. Стало дуже ніяково, немов спіймали мене, як злодія. Щоб приховати збентеження, я раптом спитав, затуливши рукою садно над оком:

— Це ваш син? — Ну навіщо треба було мені отаке питати? Досі не можу простити собі.

— Мій! — по-хазяйськи впевнено відповів Байтемір. Поставив відро на підлогу, взяв Самата па руки. — Мій, звичайно, власний, еге ж, Самате? — примовляв він, цілуючи хлопчика і лоскочучи йому шию вусами. В голосі і поведінці Байтеміра не було й натяку на якийсь фальш. — Ти чого це не спиш? Ух ти, моє лошатко, все тобі треба знати, ану, біжи на ліжко!

— А мама де? — спитав Самат.

— Зараз прийде. Ось вона. Ти йди, сипку.

Асель вбігла, мовчки окинула нас швидким, настороженим

поглядом, подала Байтемірові пляшечку З йодом і повела синаша спати.

Байтемір намочив рушник, витер кров з мого обличчя.

— Терпи! — пожартував він, припікаючи садна, і суворо сказав: — Припекти б тебе як слід за таку справу, та гаразд, гість ти у нас... Ну от і все, заживе. Асель, нам би чайку.

— Зараз.

Байтемір постелив на кошму ватяну ковдру, поклав подушку.

— Пересідай сюди, відпочинь трохи,— сказав він.

— Нічого, спасибі! — пробурмотів я.

— Сідай, сідай, будь як у себе дома,— наполягав Байтемір.

Я робив усе як уві спі. Серце мовби хтось затиснув у грудях. Все в мені напружилось у тривозі й чеканні. Ох, навіщо тільки породила мене мати на світ!

Асель вийшла і, стараючись не дивитися на нас, взяла самовар, понесла надвір.

— Я зараз допоможу тобі, Асель,— сказав услід Байтемір. Він пішов був за нею, але Самат знову прибіг. Він аж ніяк не збирався спати.

— Ти чого, Самате? — добродушно похитав головою Байтемір.

— Дядю, а ти прямо з кіно вийшов? — серйозно спитав мене син, підбігаючи ближче.

Я зметикував, у чому річ, а Байтемір розреготався.

— Ах ти нетямуха мій! — сміявся Байтемір, опустившись біля малюка навпочіпки.— Уморив сміхом... Ми їздимо на рудник кіно дивитись,— обернувся він до мепе.— Ну й він з нами...

— Атож, я вийшов з кіно! — підтримав я веселий настрій.

Але Самат нахмурився.

— Неправда! — сказав він.

— Чому ж неправда?

— А де шабля, якою ти бився?

— Залишив дома...

— А ти мені покажеш? Завтра покажеш?

— Покажу. Ану, йди сюди. Як тебе звати, Самат, еге ж?

— Самат. А тебе як, дядю?

— Мене... — я замовк. — Мене дядя Ільяс,— ледве видавив я.

— Ти йди, Самате, лягай, пізно вже! — втрутився Байтемір.

— Тату, можна, я ще трошки побуду? — попросився Самат.

— Ну, гаразд! — погодився Байтемір. — А ми зараз чай принесемо.

Самат підійшов до мене. Я погладив його руку: він був схожий на мене, дуже схожий. Навіть руки були такі ж і сміявся він так само, як я.

— Ти ким будеш, коли виростеш? — спитав я, щоб якось почати розмову з сином.

— Шофером.

— Любиш їздити на машині?

— Дуже-дуже... Тільки мене ніхто не бере, коли я підношу РУКУ-

— А я покатаю тебе завтра. Хочеш?

— Хочу. Я тобі альчики 1 дам свої! — Він побіг в кімнату по альчики.

За вікном вибивалися з самоварної труби язики полум'я. Асель і Байтемір про щось розмовляли.

Самат приніс альчики в торбинці з шкури архара 2.

— Вибирай собі, дядю! — розсипав він передо мною своє різноколірне, крашене хазяйство.

Я хотів узяти один альчик на пам'ять, та не насмів. Двері розчинилися, і ввійшов Байтемір з киплячим самоваром в руках. Слідом за ним з'явилася й Асель. Вона заходилася заварювати чай, а Байтемір поставив на кошму круглий столик на низеньких ніжках, накрив скатеркою. Ми з Саматом зібрали альчики, поклали їх назад в торбинку.

— Багатство своє показував, ох і хвастун же ти! — ласкаво поскуб Байтемір за вухо Самата.

За хвилину ми всі сиділи вже біля самовара. Я і Асель вдавали, ніби ніколи не знали одне одного. Ми намагалися бути спокійними і, мабуть, через те більше мовчали. Самат, примостившись на колінах у Байтеміра, горнувся до нього, крутив головою:

— У-ух, завжди у тебе, тату, вуса колються! — А сам же ліз, підставляючи під вуса щоки.

Нелегко мені було сидіти поряд з сином, не сміючи його так назвати і слухаючи, як він називає батьком іншу людину. Нелегко було знати, що Асель, моя любима Асель, отут рядом, а я не маю права глянути їй прямо у вічі. Як вона опинилася тут? Полюбила і вийшла заміж? Про що я міг дізнатися, коли вона навіть і взнаки не давала, що знає мене, наче я був зовсім чужа, незнайома людина? Невже вона так зненавиділа мене? А Байтемір? Хіба він не догадується, хто я насправді? Хіба він не помітив,

що ми з Саматом такі схожі? Чому він навіть пе згадав про зустріч на перевалі, коли ми буксирували машину? Чи справді забув?

Ще тяжче стало, коли полягали спати. Постелили мені тут же на кошмі. Я лежав, відвернувшись до стінки, лампа була ледь пригашена, Асель прибирала посуд.

— Асель! — тихо покликав її Байтемір через розчинені двері суміжної кімнати.

Асель підійшла.

— Ти б там попрала.

Вона взяла мою картату сорочку, що вся була в крові, і заходилася прати. Але зараз же припинила прання. Чую, пішла до Байтеміра.

— А воду з радіатора злили? — тихенько спитала вона. — А що як замерзне...

— Злили, Кемель злив! — так само тихо відповів Байтемір.— Машина майже ціла... Ранком допоможемо...

А я й забув: не до радіаторів, не до моторів мені було.

Асель допрала сорочку і, розвішуючи її над плитою, тяжко Зітхнула. Погасила лампу, пішла.

Стало темно. Я знаю, ми всі не спали. Кожен з нас залишився на самоті зі своїми думками. Байтемір леясав з сином на одному ліжку. Він бурмотів щось ласкаве, раз у раз прикривав Самата, коли той неспокійно ворушився уві сні. Асель зрідка стримано зітхала. Мені здавалося, я бачив у темряві її волого поблискуючі очі. Вони, мабуть,

були залиті слізьми. Про що вона думала, про кого вона думала? Нас було тепер у неї троє...

Можливо, і вона перебирала в нам'яті так само, як і я, все те прекрасне й сумне, що зв'язувало нас. Але тепер вона була неприступна, неприступні були і її думки. Асель змінилася за ці роки, очі у неї змінились... Це були вже не ті довірливі, сяючі чистотою й простодушністю очі. Вони стали суворіші. І все-таки Асель залишалася для мене все тією ж, якою й була, тією ж тополенькою в червоній косинці. В кожній її рисі, в кожному русі я вгадував щось знайоме, рідне. Тим гірше, тим прикріше й болісніше було у мене на душі. В розпачі, прикусивши зубами ріжок подушки, я лежав, не склепивши очей до ранку.

За вікном у набігаючих хмарах плив, поринав місяць.

Рано-вранці, коли Асель і Байтемір вийшли надвір погосподарювати, я теж встав. Треба було їхати. Обережно ступаючи, я підійшов до Самата, поцілував його і хутко вийшов з кімнати.

Асель гріла в дворі воду у великому казані, встановленому на каменях. Байтемір колов дрова. Ми пішли з ним до машини. Йшли мовчки, курили.

Машина, як виявилось, наштовхнулася вчора на придорожні надовбні. Двоє з них лежали збиті разом з бетонною основою. У машини було розбито фару, погнуто крило та передок, заклинило колесо. Все це ми так-сяк виправили з допомогою лома та молотка. А потім почалася довга, тяжка робота. Промерз мотор, занімів. Розігріваючи картер, палили клоччя, в дві руки крутили заводну рукоятку. Ми плечима дотикалися один одного, долоні наші горіли на одній рукоятці, ми дихали один одному в обличчя, робили одно діло і, можливо, думали про те ж саме.

Мотор ледве піддавався. Ми почали задихатись. Тим часом Асель принесла два відра гарячої води. Мовчки поставила передо мною, відійшла вбік. Я вилив воду в радіатор. Крутонули з Бай-теміром раз, ще раз, нарешті мотор запрацював. Я сів у кабіну. Мотор працював нерівно, з перебоями. Байтемір поліз З молотком під капот перевірити свічки. В цю мить прибіг Самат, задиханий, в пальтечку нарозпашку. Він забігав навколо машини, покататися хотілось йому. Асель піймала сина і, не відпускаючи, стала біля кабіни. Вона подивилася на мене з докором, з таким болем і жалістю, що я ладен був у ту хвилину зробити що завгодно, аби тільки спокутувати свою провину, повернути їх собі. Я пригнувся до неї з розчинених дверцят:

— Асель! Бери сина, сідай! Повезу, як тоді, назавжди! Сідай! — заблагав я під шум мотора.

Асель нічого не сказала, тихо відвела вбік затуманені слізьми очі, заперечливо похитала головою.

— Поїдьмо, мамо! — потягнув її за руку Самат.— Покатаємося.

Вона йшла не оглядаючись, низько схиливши голову. А Самат рвався назад, не хотів іти від машини.

— Готово! — крикнув Байтемір, захлопнув капот, подав мені в кабіну інструмент.

І я поїхав. Знову баранка в руках, знов дорога в гори,— машина несла мене, яке їй було діло...

Так я зпайшов Асель з сином на перевалі, так ми зустрілися і розстались. Всю дорогу до кордону й назад я думав і нічого не міг придумати. Стомився від безутішних думок... Тепер уже треба було їхати геть, їхати світ за очі, я не повинен був залишатися тут.

Це я вирішив твердо, з такими думками повертався назад. Проїжджаючи мимо дорожньої ділянки, побачив Самата, він грався осторопь з хлопчиком і дівчинкою трохи старшими за себе в таш-каргон — будували з каміння дворики, загони для худоби. Можливо, я й раніше помічав їх біля дороги... Виходить, майже щодня проїяіджав недалеко від свого сина, навіть не підозрюючи цього. Я зупинив машину.

— Самате! — крикнув я. Глянути захотів на нього. Діти побігли до мене.

— Дядю, ти приїхав покатати нас? — підбіг Самат.

— АТОЯЇ, трошки прокатаю! — сказав я. Діти дружно полізли в кабіну.

— Це наш знайомий дядя! — похвалився Самат друзям.

Я провіз їх недалечко, але скільки радості й щастя зазнав при цьому, мабуть, більше, ніж самі діти. А потім висадив їх.

— Білить тепер додому! — Дітлахи побігли. Я зупинив сина.— Стривай, Самате, щось скажу! — підняв його на руки, високо підкинув над головою, довго дивився синові в лице, потім пригорнув до грудей, поцілував і опустив на землю.

— А де шабля, ти, дядю, привіз? — згадав Самат.

— Ох, я й забув, синку, привезу другим разом! — пообіцяв я.

— Тепер не забудеш, дядю, еге ж? Ми будемо гратися на тому самому місці.

— Гаразд, біжи тепер швидше!

На автобазі в теслярні я вистругав три іграшкових шаблі і захопив їх з собою.

Діти справді чекали мене. Я знову покатав їх у машині. Так почалася дружба з сином і його товаришами. Вони швидко звикли до мене. Ще здалеку бігли до дороги наввипередки: . — Машина, наша машина йде!

Ожив я, людиною став. Іду в рейс, і на душі ясно: якесь хороше почуття везу з собою. Знаю, жде мене син біля дороги. Хоч дві хвилини посиджу поряд з ним в кабіні. Тепер всі мої турботи й думки були про те, як би вчасно встигнути до сина. Я так розраховував час, щоб проїжджати перевал вдень. Дні стояли теплі, весняні, діти завжди гралися на вулиці, тому я часто заставав їх біля дороги. Мені здавалося, що заради цього тільки живу й працюю, такий я був щасливий. Та інколи серце завмирало від страху. Може, там, на дорожній ділянці, знали, що я катаю дітей, може, ні, але синові могли заборонити зустрічатися зі мною, не пускати його до дороги. Я дуже боявся, благав у душі Асель і Байтеміра не робити цього, не відбирати у мене бодай цих коротеньких зустрічей. Але одного разу так воно й сталось...

Наближалося Перше травня. Я вирішив зробити синові подарунок до свята. Купив заводну машину, грузовичок. Того дня я загаявся на автобазі, виїхав пізніше і дуже поспішав. Можливо, через те у мене було якесь погане передчуття, я хвилювався, тривожився без усякого приводу. Під'їжджаючи до дорожньої ділянки, я витяг згорток, поклав поряд з собою, уявляючи, як зрадіє Самат. Іграшки у нього були й кращі, але це особливий подарунок — від знайомого шофера з дороги хлопчакові, який мріє стати шофером. Однак Самата цього разу на дорозі не було. Діти підбігли без нього. Я вийшов з кабіни.

— А де Самат?

— Дома, захворів він,— відповів хлопчик.

— Захворів?

— Та ні, він не захворів! — впевнено пояснила дівчинка.— Мама не пускає його сюди!

— Чому?

— Не знаю. Каже, не можна.

Я похмурнів: от і кінець всьому.

— На віднеси,— подав був я хлопчикові згорток, та одразу ж роздумав.— Або ні, не треба.— Взяв назад, понуро пішов до машини.

— А чому дядя не катає нас? — спитав хлопчик у сестри.

— Він хворий,— похмуро відповіла вона.

Так, угадала дівчинка. Гірше за всяку хворобу скрутило мене. Всю дорогу роздумував я, як могло статися, що Асель так озлобилася па мене. Невже в ній не лишилося ані краплини бо-

дай жалості, хоч би який був я поганий. Ні, не вірилося мені... Не схоже це на Асель, тут щось інше. А що? Звідки мені знати... Я старався переконати себе, що син і справді трохи захворів. Чому я не повинен вірити хлопчикові? Я так переконав себе в цьому, що мені почало ввижатися, як кидається син в гарячці, як він марить... А що як треба допомогти чим-небудь, ліки якісь дістати чи повезти до лікарні? Люди я" живуть на перевалі, а не на міському проспекті! Просто змучився, аж змарнів. Поспішав назад, не уявляв собі, що можу зробити, як повестись, знав лише одно: швидше побачити сина, швидше... Я вірив, що зустріну його, серце мені підказувало. І як на зло, скінчилося пальне в баку, довелося зупинитись біля бензоколонки на перевалочній базі...

* * *

Мій попутник Ільяс замовк. Потираючи долонею розгарячене лице, ТЯЛЇКО зітхнув, підняв вікно і знову, який уже раз, закурив.

Було вже далеко по півночі. Крім нас, у поїзді, мабуть, всі спали. Колеса вистукували на рейках свою пескінченну дорожню пісню. За вікнами бігла ясніюча літня ніч, мелькали вогники полустанків. Паровоз гучно гудів на бігу.

— Отут ви, агаю, підійшли до мене, і я відмовив вам. Тепер зрозуміло чому? — задумливо посміхнувся мій сусід.— Ви залишилися біля бензоколонки, потім обігнали мене на "Победе". Це я помітив... Еге ж, їхав, хвилювався страшенпо. Передчуття не обмануло мене. Самат чекав біля дороги. Углядівши машину, побіг напереріз:

— Дядю! Дядю шофер!

Здоровий мій хлопчик! Ох, як я зрадів, в обійми не вмістити мого щастя!

Я зупинився, вискочив з кабіни, побіг назустріч синові.

— Ти що, хворів?

— Ні, мама не пускала. Вона каже, щоб я не катався на твоїй машині. А я плакав,— пожалівся Самат.

— Ну, а як же ти прийшов зараз?

— А тато сказав, що коли хочеться людині катати дітей, то нехай катає.

— Он як?

— А я сказав, що буду шофером...

— Та ти й будеш, ще яким! А знаєш, що я привіз тобі? — Я дістав іграшкову машину.— Дивися, заводний грузовик, саме що найбільш підхоже для маленьких шоферів!

Хлопчик почав усміхатись, аж засяяв.

— Я завжди-завжди їздитиму з тобою, дядю, еге ж? — глянув він на мене з проханням в очах.

— Звичайно, завжди! — запевнив я його.— А хочеш, поїдемо зі мною на Перше травня до міста, машину прикрасимо прапорцями, а потім я тебе привезу.

Важко зараз пояснити, чому я це сказав, яке мав право і, головне, чому я сам раптом повірив у це. Мало того, я пішов далі.

— А коли сподобається, залишишся у мене назовсім! — цілком серйозно запропонував я синові.— Ми жити будемо в кабіні, я тебе скрізь возитиму з собою і нікуди не відпущу, не розстануся з тобою. Хочеш?

— Хочу! — одразу погодився Самат.— Ми житимемо в машині! їдьмо, дядю, їдьмо зараз!..

Буває, що й дорослий наче дитиною стає. Ми сіли в кабіну. Я невпевнено ввімкнув запалювання, натиснув на стартер. А Самат радий, смикає мене, лащиться, підстрибує на сидінні. Машина рушила. Самат зрадів ще більше, сміється, каже мені щось, показує на руль, на кнопки приладної дошки. І я разом з ним звеселився. Та опам'ятався, в жар кинуло. Що я роблю?! Загальмував, однак Самат не дав мені зупинитись.

— Швидше, дядю, швидше поїхали! — просив він. Як мені було відмовити дитячим щасливим очам? Я наддав газу. Тільки розігналися, як попереду показався грейдер, що підновляв шосе. Грейдер розвернувся, пішов назустріч, а за ним в кінці загону стояв Байтемір. Він перелопачував грабаркою гудрон на розвороті. Я розгубився. Хотів зупинитись, та було вже пізно: далеко завіз хлопчака. Я пригнувся нижче і шалено газонув. Байтемір нічого не помітив. Він працював, не підводячи голови: хіба мало машин проходить кожної хвилини. Але Самат побачив його:

— А он тато! Дядю, давай візьмемо і тата, га? Зупини, я покличу тата!

Я мовчав. Зупинитися тепер ніяк не можна було, що я скажу? Самат раптом оглянувся назад, перелякався, закричав, заплакав:

— Я хочу до тата! Зупини, я хочу до тата! Зупини, не хочу! Ма-мо!..

Я загальмував, заводячи машину за скелю на завороті. Кинувся заспокоювати сина:

— Не плач, Самате, ну, не треба! Я зараз відвезу тебе назад. Тільки не плач!

Але переляканий хлопчик нічого не хотів знати.

— Ні, не хочу! Я до тата! Відчини! От, бачте, яка оказія трапилася.

— Та ти не плач! — благав я.— Зараз відчиню, тільки заспокойся! Я сам поведу тебе до тата. Ну, виходь, підемо!

Самат сплигнув на землю і з плачем побіг назад. Я затримав його:

— Стій! Витри сльози. Не треба плакати. Я прошу тебе, синку мій рідний, не плач! А машину свою, що ж ти, га? Дивись! — Я схопив іграшку, тремтячими руками завів її.— Дивися, як вона побіжить до тебе, лови! — Машина покотилася по дорозі, наткнулась на камінь, перекинулася і шкереберть полетіла в кювет.

— Не хочу! — ще дужче зайшовся плачем Самат і побіг від мене неоглядки.

Гарячий клубок підступив до горла. Я кинувся наздоганяти сина:

— Стій, та ти не плач, Самате! Стривай, я твій... я твій... Ти Знаєш!..— але язик не повернувся сказати.

Самат тікав від мене не оглядаючись, зник за заворотом. Я добіг до скелі, зупинився, дивлячись услід синові.

Я бачив, як Самат підбіг до Байтеміра, який працював на дорозі, і кинувся до нього. Байтемір присів, обняв його, пригорнув до себе. Хлопчик теж обійняв його за шию, боязко поглядаючи в мій бік.

Потім Байтемір взяв його за руку, перекинув грабарку через плече, і вони пішли дорогою — великий і маленький чоловіки.

Я довго стояв, притулившись до скелі, потім повернув назад. Зупинився біля іграшкової машинки. Вона лежала в кюветі колесами догори. Сльози потекли у мене по обличчю. "Ну, от і все!" — сказав я своїй великій машині, гладячи її по капоту. Мене обдало тепло мотора. Щось рідне було тепер навіть в машині, свідку мого останнього побачення з сином...

Ільяс підвівся, попрямував у коридор.

— Подихаю свіжим повітрям,— сказав він на дверях.

Я залишився в купе. Передсвітанкове небо ясніючою смугою коливалося за вікном. Ледь помітно мелькали телеграфні стовпи. Можна було погасити світло.

8*

115

* * *

Я лежав на лаві і думав, чи розповісти Ільясові те, що мені було вже відомо і чого він не знав? Але він не з'являвся. Так я йому нічого й не розповів.

З дорожнім майстром Байтеміром мені довелося познайомитись тоді, коли Ільяс уже знав, що Асель і його син живуть на перевалі.

На Памір чекали делегацію дорожніх робітників Киргизії. В зв'язку з цим таджицька республіканська газета доручила мені написати нарис про киргизьких гірських дорожників.

Серед делегатів був Байтемір Кулов, один з кращих дорояшіх майстрів.

Я приїхав на Долон, щоб познайомитися з Байтеміром.

Зустрілися ми несподівано і спочатку дуже вдало для мене. Десь на самому перевалі наш автобус зупинив робітник з червоним прапорцем в руці. Як виявилося, щойно стався обвал, і ремонтники розчищали дорогу. Я вийшов з автобуса, попрямував до місця обвалу. Ділянку вже було взято в міцні опалубки. Бульдозер скидав землю під укіс. Там, де він не міг розвернутись, орудували робітники з трамбовками і лопатами в руках. Людина в брезентовому плащі й кирзових чоботях йшла разом з бульдозером і давала команду трактористові:

— Візьми трохи ліворуч! Заиди ще разок! Пройди над опалубкою! Так! Стоп! Назад!..

Дорогу було майяїе відновлено, проїзд розчищено. Шофери З обох боків шалено сигналили, лаялися, вимагаючи відкрити дорогу, а чоловік в плащі, не звертаючи уваги, спокійно розпоряджався. Він знову й знову заставляв бульдозер проходити туди й назад по дорозі, приминати грунт до опалубки. "Це, мабуть, і є Байтемір. Хазяїн свого діла!" — вирішив я. І не помилився, це був Байтемір Кулов. Нарешті дорогу було відкрито, машини роз'їхалися.

— А ви чого ЯЇ, автобус же пішов? — сказав мені Байтемір.

— А я до вас!

Байтемір не виявив СВОГО здивування. Просто й з гідністю потиснув мені руку:

— Радий буду гостеві.

— У мене до вас, Баке, справа,— звернувся я, називаючи його зменшеним ім'ям.— Ви знаєте, що наші дорожники мають поїхати в Таджикистан?

— Чув.

— Так от, перед вашим від'їздом на Памір я хотів поговорити.

В міру того як я поясняв мету свого приїзду, Байтемір все більше хмурився, задумливо погладжуючи жорсткі бурі вуса.

— Що ви приїхали, це добре,— сказав він,— але на Памір я не поїду, і писати про мене не варто.

— А чому? Діла? Чи дома щось?

— Діла які — дорога. Самі бачите. А дома? — він примовк, дістаючи цигарки.— Дома... теж, звісно, діла, як в усіх, сім'я... Однак на Памір я не поїду.

Я заходився доводити йому, пояснювати, як важливо, щоб у складі делегації був такий дорожній майстер, як він. Байтемір слухав більше з ввічливості, умовити його мені так і не вдалося.

Я був дуже роздосадуваний і перш за все на себе. Зрадило мене професійне чуття, не так я підійшов до цієї людини. Мені доводилося поїхати ні з чим, не виконавши завдання редакції.

— Що ж, Баке, пробачте мені, я поїду. Підійде зараз якась попутна машина...

Байтемір уважно подивився на мене спокійними, розумними очима, усміхнувся у вуса:

— Міські киргизи забувають звичай. У мене є дім, сім'я, да-сторкон 1 і можна заночувати. Раз ви приїхали до мене, поїдете завтра з дому, а не з дороги. Ходімо, я відведу вас до дружини і сина. Не ображайтеся на мене, мені ще обхід треба зробити завидна. Я хутко повернуся. Робота така...

— Постривайте, Баке,— попросив я.— Піду і я разом з вами в обхід.

Байтемір лукаво примружився, оглядаючи мій міський костюм.

— Та начебто й незручно вам бродити зі мною. Кінці далекі, дороги круті.

— Нічого!

І ми пішли. Зупинялися біля кожного моста, завороту, біля круч і звисаючих скель. Звісно, ми розговорилися. Досі для мене загадка, з чого, з якого слова почалося, яким чином я завоював довір'я й симпатію у Байтеміра. Він розповів мені всю свою історію й історію своєї сім'ї.

Дасторкон — святкова скатерка з угощенням для гостя.

РОЗПОВІДЬ ДОРОЖНЬОГО МАЙСТРА

— Ви спитали, чому я не хочу їхати на Памір. Я сам памірський киргиз, а опинився тут, на Тянь-Шані. Мало не хлопчаком потрапив я на будівництво Памірського тракту. Пішов по комсомольському заклику. Працювали ми завзято, охоче, особливо молодь. Ще б пак, дорога йшла на неприступний Памір! Вийшов я в ударники, одержував премії, нагороди. Та це так, до слова.

Там, на будівництві, зустрів я одну дівчину. Покохав її, дуже покохав. Була вона гарна та й розумниця. Прийшла з аїлу на будівництво: на ту пору для киргизької дівчини це була не проста річ. І зараз не така легка дівоча дорога, самі знаєте,— звичаї ще сковують. Минуло щось із рік. Будівництво тракту наближалося до кінця. Потрібні були кадри для експлуатації дороги. Побудувати її — півділа, це можна подолати спільними силами, а от потім слідкувати за дорогою треба вміючи. Був у нас один молодий інженер — Хусаїнов, він і зараз на будівництві доріг, визначний працівник. Дружили ми з ним. Хусаїнов і напоумив мене поїхати на курси. Думав я, не діждеться Гульбара, повезуть її в аїл, ба ні, діждалася. Ми одружились і залишилися там, на дорожній ділянці. Жили добре, дружно. Треба сказати, для дорожників, які живуть у горах, на перевалах, міцна сім'я, дружина — особливо багато важить. Пізніше я зазнав цього на собі. І якщо полюбив я на все життя свою роботу, то в цьому була чимала заслуга моєї дружини. Народилася у нас дівчинка, а потім друга, і тоді якраз грянула війна.

Памірський тракт став мов ріка під час зливи. Хлинув народ вниз — ішов до армії.

Моя теж надійшла черга. Ранком ми всі вийшли з дому до дороги. Маленьку донечку я ніс на руках, старшенька йшла рядом, учепившись за мене. Гульбара моя, сердешна Гульбара! Вона кріпилася, намагалась бути спокійною, несла мій похідний мішок, але ж я знав, як ото їй залишатися в безлюдних горах, на дорожній ділянці з двома малими дітьми. Я збирався відправити їх в аїл, до своїх родичів, але Гульбара не захотіла. Переб'ємося, каже, будемо ждати тебе, та й дорогу не можна залишити без догляду... Останній раз ми стояли біля обочини шосе, я дивився на дружину, на дітей, прощався. З0ВС*М молодими були ми тоді з Гульбарою, тільки починали жити...

Потрапив я до саперного батальйону. Скільки понаробили ми на воєнній землі доріг, переправ, мостів. Ліку нема! Через Дон, через Віслу і Дунай ішли. Холонеш, бувало, в крижаній воді, гориш в диму й полум'ї, снаряди вибухають навкруги, розтрощують переправу, люди гинуть, і вже сили нема ніякої, швидше б убили, чи що! Та як згадаєш своїх, що ждуть у горах, і звідки тільки сила береться. Ні, думаєш, не за тим я прийшов з Паміру, щоб загинути тут під мостом. Зубами крутив дріт на кріпленнях, що поволі розсувалися, не здавався... І не загинув, дійшов майже до Берліна.

Дружина писала мені часто, добре, що пошта мимо по тракту проходила. Писала про все докладно і про дорогу теж — вона залишилася майстром замість мене. Зна", ваяшо їй, дорога ж не де-небудь, а на Памірі.

Тільки весною сорок п'ятого перестав я раптом одержувати звістки. Ну, звичайно, на фронті всяк буває, заспокоював себе. І от одного разу викликають мене до штабу полку. Так і так, мовляв, старшино, повоював, подяка тобі, нагороди. Повертайся додому, ти там зараз більш потрібний. Я, звісно, зрадів. Телеграму навіть надіслав. На

радощах і не задумався над тим, чому мене відпустили додому раніше строку...

Прибув я до своїх місць, до військкомату поки що не заїжджав, встигну ще, думав собі, нікуди не подінусь. Додому! Зустрілася попутна полуторка, і рушив я нагору Памірським трактом.

Крила б мені, звик на фронтових машинах роз'їжджати, кричу шоферові в кабіну:

— Натисни як слід, браток, не жалій ти своєї деренчалки! Додому їду!

І ось уже близько. З а заворотом моя ділянка. Не втерпів. Сплигнув на ходу з машини, речовий мішок за плече й бігом. Біжу, біжу, поминув заворот і... нічого не пізнаю. Все начебто на місці: і гори стоять там же, і дорога та сама, тільки нема житла. Ані душі кругом. Саме лише каміння лежить навалом. Двір наш був трохи на відшибі, під самою горою. Місця там тісні. Як глянув я на гору — зомлів. Снігова лавина зірвалася З кручі. Геть усе знесла на своєму шляху, нічого не залишила, наче кігтистою лапою зірвала землю зі схилу і далеко вниз по улоговині проорала величезну яругу. Дружина писала в останньому листі, що снігопади були глибокі і раптом почалися дощі. Треба було завчасно висадити в повітря лавину, спустити її, та хіба це жіноче діло...

От тобі й зустрівся зі своєю сім'єю! Тисячу разів дивився смерті у вічі, живий повернувся з пекла, а їх тут як не було... Стою й зрушитися не можу. Закам'яніло все в мені, ніби й не живий я вже. Чую тільки, речовий мішок сповзає з плеча і падає біля піг. Так я й покинув його там, подарунки віз дочкам, дружині, обміняв по дорозі дещо з барахла на леденці... Довго стояв я, все мовби чекав якогось чуда. Потім повернувся і пішов назад. Зупинився раз, глянув: гори розхитуються то в один, то в другий бік, зсуваються, навалюються на мене. Закричав я й кинувся бігти. Геть! Геть з проклятого місця! Отоді я й заплакав...

Не пам'ятаю, як і куди я йшов, на третій день опинився на станції. Блукаю серед народу, мов неприкаяний. Гукнув мене на ім'я якийсь офіцер. Дивлюся — Хусаїнов, повертається додому, демобілізувався. Я розповів йому про своє нещастя. "Куди ЯЇ,— каже,— ти тепер?" А я й сам не знаю! Ні, каже, не годиться так, перетерпи. Не дозволю тобі тинятися самому. Ану поїдьмо на Тянь-Шань будувати дорогу, а там видно буде...

Так я й потрапив сюди. Перші роки мости будував на трасі. Час минав, треба було улаштуватися десь на постійне життя. Хусаїнов тоді працював уже в міністерстві. Він часто заїжджав до мене, радив піти на колишню роботу дорожнім майстром на ділянку. Я не наважувався. Страшно було. На будівництві я пе сам, з народом, все-таки легше. А там, хто його знає, пропаду з туги. Я все не міг отямитися, минуле не забувалося. Немов скінчилося на тому життя і нічого нема попереду. Про одруяїення й думки не було. Дуже любив я свою Гульбару і діток. Здавалося, що ніколи й ніхто не замінить мені їх. А ясенитися так, аби тільки жити,— пе не діло. Краще залишатися самому.

Ну, надумав я все ж піти на ділянку майстром: спробую, не вийде — поїду куди-небудь. Дали мені ділянку тут, на самому перевалі. І нічого, поволі прижився, звик. Може, тому, що ділянка клопітна: перевал. А мені навіть краще. ЗГ°Д°М трохи ущух біль в душі, притупився. Інколи тільки снилося: стою скам'янілий перед тим місцем, де був двір, і почуваю, як сповзає речовий мішок з плеча... В такі дні зранку йшов на дорогу і не повертався додому до пізнього вечора. Так я й залишився сам. Щоправда, коли-не-коли ворухнеться сумна думка: "А може, ще буде мені щастя?"

І прийшло воно, важке, болісне, коли менш за все я цього чекав.

Якось років чотири тому у сусіда мати захворіла. Самому йому важко вирватися з дому: робота, сім'я, діти, а старенькій з кожним днем все гірше й гірше. Я й вирішив показати її лікарям. Прийшла якраз на ділянку машина від дорожнього управління, щось привезла. На ній ми й поїхали до міста. Лікарі хотіли були влаштувати стареньку в лікарню, та

куди там. Помирати, каже, буду дома, не хочу залишатись. Вези мене додому, а то прокляну. Так і довелося везти назад. Час був уже пізній. Поминули перевалочну базу. Раптом шофер зупинив машину. Чую, питає:

— Куди вам?

Жіночий голос відповів щось, почулися кроки.

— Сідайте! — сказав шофер.— Чого ж ви? — І підігнав машину.

До борту підійшла молоденька яіїнка з дитиною на руках і з невеличким клуночком. Я допоміг їй забратися в кузов, дав місце біля кабіни, щоб вітер менше лютував, сам улаштувався в. кутку.

Ми поїхали. Холод був страшенний. Вітер дув вогкий, пронизливий. Дитина розплакалася. Вона її колихала, нянчила, а та й не думала заспокоюватись. От біда! В кабіну б жінку посадити, та там стара ледве жива. Тоді я доторкнувся до її плеча:

— Ану дайте мені дитину, може, заспокоїться, а самі пригніться нижче, все вітру менше.

Я заховав малюка під кожушок, пригорнув до себе. Він стих, засопів носиком. Гарненький такий, місяців з десять було йому. Я держав його під лівим боком. І раптом ворухнулося моє серце в грудях, сам не знаю чого, забилося, як підстрелений птах. Тужно й радісно мені стало. "Ех, невже ніколи не бути мені батьком?"— подумав я. А малюк приткнувся, і діла йому аніякого.

— Хлопчик? — спитав я.

Вона кивнула головою. Бачу, змерзла бідолашна, пальто на ній легеньке. А я й узимку плащ ношу поверх кожушка, не можна в нашій роботі без нього. Притримуючи малюка, я простягнув, їй вільний рукав:

— Тягніть з мене плащ. Так застудитися можна.

— Ні, що це ви, не турбуйтесь,— відмовилася вона.

— Тягніть, тягніть! — наполіг я.— ЗакРиваитесь од вітру. Вона закуталася в плащ, я підіткнув поли їй під ноги.

— Нагрілися трохи?

— Нагрілась.

— А чого ж це ви так пізно?

— Та так уже довелося,— стиха відповіла вона.

Тим часом ми поїхали міжгір'ям. Тут було рудникове селище. Всі вже спали, у вікнах темно. Собаки гавкали й бігли за машиною. І раптом я спохватився: куди ж вона їде? Я чомусь думав, що на рудник, далі нікуди: перевал, а там наша ділянка.

— Ви, мабуть, приїхали? — сказав я їй і постукав у кабіну.— Залишилося недалеко до перевалу, а далі машина не піде.

— А тут що? — спитала вона.

— Рудник. Вам хіба не сюди?

— Я... я сюди їхала,— непевно сказала вона. Але потім хутко встала, подала мені плащ, взяла на руки дитину. Малюк зараз же почав

хникати. Щось тут було не гаразд, біда якась у неї. Залишити її саму вночі на холоді?

— Вам нікуди їхати! — не вагаючись прямо сказав я.— Не подумайте чогось поганого. Дайте сюди малюка! — Я майже силою взяв його.— Не відмовляйтеся. Переночуєте у нас на ділянці, а там діло ваше. Все! Поїхали! — крикнув я шоферові.

Машина рушила. Жінка сиділа мовчки, уткнувши лице в долоні. Не знаю, може й плакала.

— Не бійтеся! — заспокоював я.— Я вам нічого поганого не заподію... Я дорояшій майстер Байтемір Кулов. Можете вірити мені.

Улаштував їх у себе. Була у нас вільна кімнатка в прибудові у дворі, вклався я там на тапчані. Довго не міг заснути. Роздумував. Якийсь неспокій був у мене на душі. Розпитувати незручно, я й сам не люблю цього, а все ЯЇ довелося дещо спитати, може, людині допомога потрібна. Відповідала вона стримано, неохоче. Проте я вгадував те, що вона не договорювала. Коли у людини якесь лихо, за кожним її словом — десять невимовлених. Пішла вона з дому, від чоловіка. Горда, мабуть. Помітно, що страяїдає, побивається, але не здається. Ну що ж, кожному вільно діяти, як він хоче. їй видніше. І все ж жаль мені було її, зовсім молода жінка. На дівчину схожа, струнка така. Ласкава, мабуть, сердечна. Як міг чоловік допустити, щоб вона кинула все й пішла від нього? Ну, та це їхня справа. Посаджу завтра на якусь попутну машину і до побачення. Стомився я в той день, засинаю, і здається мені, що їду в машині, а під кожушком у мене малюк. Пригрівся, пригортається під серцем.

Встав я на світанку. Пішов в обхід, та чогось скоро повернувся. Як там, думаю, мої гості? Обережно, щоб не розбудити, затопив пічку, поставив самовар. А вона, бачу, вже встала і зібралася їхати. Дякує мені. Без чаю я їх не відпустив, заставив трохи почекати. Мій нічний

попутник-малюк був забавним хлопчаком. З великою радістю погрався я з ним... За чаєм спитав:

— Вам куди їхати? Вона подумала і сказала:

— До Рибачого.

— Рідні там?

— Ні. Батьки мої в аїлі, за Тосором.

— О, то це вам з пересадкою доведеться. Незручно.

— А я й не їду туди. Не можна нам в аїл,— задумливо сказала вона синові.— Ми самі винні.

Я подумав, що вона, мабуть, вийшла заміж проти волі батьків. Як потім виявилося, так воно й було.

Зібралися вони йти на дорогу, але я умовив їх зачекати, посидіти поки що дома, щоб не стояти з дитиною на вітрі. Машину міг і я зупинити.

Я йшов до дороги, а на душі було тяжко. Не знаю чому, сумно й тужливо ставало, коли думав, що от вони зараз поїдуть, а мені знову лишатися самому.

Спочатку попутних машин не було. А потім я пропустив одну, не підняв руки. І сам злякався. Навіщо я це роблю? Отут і почалися мої муки. Машини йшли, а я все відкладав. Зараз, думаю собі, оту машину зупиню, і знову рука не піднімалася. Аж в жар кинуло мене. Вона чекає там, надіється. Огидним став сам собі, а вдіяти нічого з собою не можу. Ходжу по дорозі туди й сюди. Якісь виправдання, причини знаходжу. То

кабіна холодна — шибки вибиті, то машина не та, то шофер не сподобався — лихач, а може, напідпитку. А коли машини йшли з зайнятими кабінами, радів, як хлопчисько. Тільки не зараз, тільки б ще трохи, ще хвилин з п'ять побули б дома. "А куди їй їхати? — подумав я.— В аїл не можна, сама сказала. До Рибачого, де при-ткпеться вона там з дитиною? Загубить малюка, зима ж. То нехай краще залишається тут. Поживе трохи, поміркує, що й до чого. Може, повернеться назад до чоловіка. Чи він її розшукає..."

Ех, мука мені з нею, краще б я одразу привів її до дороги й вирядив! Години зо три я отак ходив і тупцявся на місці. Зненавидів себе. Ні, думаю, приведу її й при ній зупиню машину. Інакше нічого не вийде. Пішов назад додому. А вона вже виходить з дверей, стомилася чекаючи. Мені стало соромно, глянув на неї, як хлопчисько, що дуже завинив.

— Заждалися? — пробурмотів я.— Машин нема попутних, не те що нема, не підходящі начебто. Ви пробачте мені... Не подумайте чогось... Ради бога, зайдіть на хвилину в дім. Дуже прошу вас!

Вона здивовано й сумовито подивилася на мене. Мовчки вернулася в дім.

— Ви жалієте мене? — спитала вона.

— Ні, не через те. Розумієте... Боюся за вас. Важко вам буде. Як житимете?

— Працювати буду. Мені не звикати.

— Де?

— Десь улаштуюся. Але назад не повернусь і в аїл не поїду. Буду працювати й жити.

Я замовк. Що я міг відказати? Вона зараз ні про що не думала. В ній відчувалися образа, гордість. Ці почуття гнали її невідомо куди. Та легко ж сказати — буду працювати й жити. Не так-то одразу це налагодиться. А неволити людину не можна.

Хлопчик потягся до мене. Я взяв його на руки. Поцілував, а сам думаю: "Ех, гарненький ти мій, доведеться нам зараз розстатись. Любим ти мені став, як свій, рідний..."

— Ну, що ж, ходімо,— стиха сказав я.

Ми підвелися. Я поніс малюка, але на дверях зупинився.

— А робота й у нас знайдеться,— мовив я.— Можете яшти і працювати. Є й квартира невеличка. Справді, залишайтеся. Не поспішайте. Поїхати завяїди встигнете. Подумайте...

Вона спершу не погоджувалася. Та кінець кінцем я переконав її.

Так Асель з синашем залишилися у нас на дорожній ділянці.

Кімнатка, прибудована в дворі, була холодна, і я настояв, щоб Асель з сином оселилася в моєму домі, а сам перебрався в прибудову. Мене це цілком улаштовувало.

Відтоді життя моє стало іншим. Ніщо начебто не змінилося, я, як і раніше, залишався сам, але ожила в мені людина, відігрілася душа після довгої самотності. Звичайно, і раніше я був серед людей, але можна жити з ними поряд, працювати, дружити, робити спільне діло, допомагати й приймати допомогу, і все-таки є такий бік життя, якого нічим не заміниш. Прив'язався я до малюка. В обхід іду, вкутаю його тепліше і беру з собою, ношу по дорогах. Весь вільний час бував з ним. Не уявляв собі, як жив раніше. Сусіди мої — люди хороші, добрі були і до Аселі й до Самата. Дітей хто не любить? А Асель щиросерда, відверта,

скоро прижилася на ділянці. Я ж прикипів до малюка ще й через Асель. Чого там критися, та й від себе ж я не приховав, як не намагався. Полюбив я її. Полюбив одразу на все життя, всією душею. Всі прожиті па самоті роки, вся туга й страждання, все, що було втрачено, все злилося в цьому коханні. Але сказати про це я не мав права. Ждала вона його. Довго ждала, хоч і взнаки не давала. Часто помічав я, коли працювали ми на дорозі, як зустрічала й проводжала вона З чеканням в очах кожну машину, що проходила мимо нас. А іноді брала сина, йшла до дороги і цілими годинами просиджувала там. А він не з'являвся. Не знаю, хто він був і який з себе, про це я не питав, і вона ніколи не розказувала.

Час минав потроху. Самат підростав. Ох і жвавий, славний карапуз! Не знаю, навчив його хто чи сам він, тільки почав звати мене татом. Як побачить, кидається на шию: "Ата! Ата!" Асель задумливо усміхалася, дивилась на нього. А мені і радісно й боляче. Радий би йому батьком бути, та що вдієш...

Того року якось влітку ремонтували ми дорогу. Машини йшли проїздом. Асель раптом крикнула одному шоферові:

— Гей, Джантаю, зупинися!

Машина проскочила з розгону і загальмувала. Асель побігла до шофера. Про що вони там поговорили, не знаю, але почув, як вона раптом крикнула:

— Брешеш ти! Не вірю! їдь звідси! їдь зараз же! Машина пішла далі, а Асель кинулася через дорогу і побігла

додому. Здається, плакала вона.

Робота валилася з рук. Хто він? Що сказав їй? Всякі сумніви і догадки змагали. Не втерпів я, пішов додому, а Асель не виходить. Увечері я все ж зайшов до неї.

— А де Самат? Скучив я за ним!

— Ось він, тут,— сумовито відповіла Асель.

— Ата! — потягся до мене Самат. Я підпяв його на руки, бавлю, а вона сидить сумна і мовчить.

— Що сталося, Асель? — спитав я. Асель тяжко зітхнула.

— Поїду я, Баке,— відповіла вона.— Не через те, що мені тут погано. Я вам дуже вдячна, дуже. Та тільки поїду... Куди-небудь, сама не знаю куди...

Бачу я, справді може поїхати. Мені нічого не лишалося, як сказати правду:

— Що ж, Асель, затримувати не маю права. Але й мені не жити тут. Доведеться піти звідси. А я вже один раз покидав пусте місце. Та що тут пояснятиі. Сама, Асель, знаєш. Якщо ти поїдеш, для мене це буде те ж саме, як тоді на Памірі. Подумай, Асель... А коли повернеться він і серце покличе назад, то заважати не буду, ти, Асель, завжди вільна.

З цими словами я взяв Самата на руки і пішов по дорозі. Довго ходили ми з ним. Нічого не розумів він, малюк мій.

Асель поки що від нас не їхала. Але про що вона думала, що вирішила? Я аж висох за ці дні, змарнів на обличчі.

І от якось опівдні заходжу в двір, дивлюся, Самат по-справжньому намагається ходити. Асель підтримує його, боїться — впаде. Я став.

— Баке, а син твій уясе ходить, дивися! — радісно усміхнулася вона.

Як вона сказала? Син твій! Я покинув лопату, присів навпочіпки і поманив до себе малюка:

— Тай-тай-тай, верблюденятко моє! Ну, йди до мене, тупай ніжками по землі, сміливіше тупай!

Самат розкинув руки.

— Ата! — шкутильгає ніжками, біжить. Я підхопив його на льоту, високо підкинув над собою і міцно пригорнув до грудей.

— Асель! — сказав я їй.— Давай-но улаштуємо завтра свята "розрізання пут" для дітвори. Ти приготуй мотузочок з білої та чорної вовни.

— Добре, Баке! — засміялася вона.

— Так, так, обов'язково з білої та чорної вовни...

Я сів на коня, поскакав до друзів-скотарів, кумису привіз, свіжого м'яса, і на другий день ми запросили сусідів на наше маленьке свято "розрізання пут".

Я поставив Самата на землю, спутав йому ноги чорно-білим мотузочком, немов стриножив. А поряд з ним поклав ножиці й скомандував дітям, які стояли на другому кінці двору:

— Хто перший прибіжить і розріже пута, тому перший подарунок, а решті — по черзі. Ану, хлопці! — махнув я рукою.

Діти з гиканням побігли, мов на скачках. Коли пута розірвали, я сказав Саматові:

— Ну, синку мій, біжи тепер! Беріть його, діти, з собою. Дітлахи взяли Самата за руки, а я промовив їм услід, ні да

кого не звертаючись:

— Люди добрі! Моє лошатко побігло по землі! Нехай вона буде бистроногим скакуном!

Самат біг за дітьми, потім обернувся: "Ата!" — і впав. Ми з Аселлю разом кинулися до нього. Коли я підняв з землі малюка, Асель вперше сказала мені:

— Рідний ти мій!

...Отак ми стали чоловіком і жінкою.

Зимою разом з синашем з'їздили до старих в аїл. Довго ще були вони ображені. Довелося нам з Аселлю за все відповідати. Я їм всю правду розказав, усе як було. І вони простили Асель, заради внука простили, заради нашого майбутнього.

Час минав непомітно. Саматові зараз п'ятий рік. В усьому у нас з Аселлю згода, і тільки одного ми ніколи не зачіпаємо, тільки про одно не згадуємо. Між нами ніби мовчазна умова: та людина для нас не існує...

Але в житті не завжди буває так, як ти хочеш! Він об'явився тут зовсім недавно...

Трапилася аварія на дорозі. Вночі. Ми з сусідом, помічником: моїм, побігли дізнатися, що сталось. Прибігаємо. Вантажна машина врізалася в стовпи. Шофер весь побитий, майже непритомний і п'яний. Пізнав я його, тільки ім'я не міг згадати. Зарятував він нас одного разу в біді, потягнув на буксирі машину на перевал. А то ж неабияка справа — по Долону. Раніше такого тут не бувало. А він був наполегливий,

одчайдушний хлопець,, притягнув нас до садиби. Дуже сподобався він мені тоді, до> душі припав. Незабаром після того хтось добрався до перевалу з причепом. 30ВСім небагато лишилося йому, та, мабуть,, щось стало на перешкоді. Завалив шофер причеп у кювет, покинув і поїхав. Я подумав ще тоді, чи не він, ця одчайдушна голова. Пожалкував, що не пощастило сміливцеві добитися свого. Але після того машини почали ходити з причепами через перевал. Пристосувалися хлопці і правильно зробили.

Чесно скажу, спершу я не знав, що це був він, чоловік, від якого пішла Асель. Та коли б і знав, зробив би те ж саме. Притаскав я його додому, і одразу все стало ясно. В цю мить Асель внесла дрова. Як побачила його, так і посипалися поліна на підлогу. Проте ніхто з нас і взнаки не дав. Неначе вперше зустрілися. Тим паче я мусив тримати себе в руках, щоб якимось необережним словом чи натяком не завдати їм болю, не стати на заваді їм, щоб заново зрозуміли одне одного. Я тут нічого не вирішував. Вони самі мали вирішити: між ними було їхнє минуле, між ними був їхній син, з яким я лежав на ліжку, пригортав до себе і голубив.

Тієї ночі ніхто з нас не спав, кожен думав про своє. І я про своє.

Асель може піти з сином. Це їх право. Нехай вони зроблять так, як велить їм серце й розум. А я... та що казати, не про мене мова, не від мене залежить, я не повинен заважати...

Він і зараз тут, їздить нашою трасою. Де він був усі ці роки, чим займався? Та це мені байдуже... Це їхня справа...

* * *

Ми з Байтеміром повертались із обходу. Вечоріло. Сонце вже зайшло, і димчаста весняна заграва розливалася в піднебессі над

крижаними вершинами Тянь-Шаню. З ревом проносилися по дорозі машини.

— Отак воно буває,— задумливо промовив Байтемір після недовгої мовчанки.— Не слід мені зараз їхати з дому. Якщо Асель надумає йти, нехай совість у неї буде чиста, хай скаже мені про це і вислухає останнє напуття синові. Адже він мені рідніший за рідного. А відібрати його у них не можу... Через те й не їду нікуди. Тим паче на Памір. Не для газети, звісно, я розповідаю. Просто як людина людині...

ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГА

З Ільясом ми розсталися в Оші. Він поїхав на Памір, а я в своїх справах.

— Приїду, розшукаю Алібека. Почну нове життя! — мріяв Ільяс.— Не думайте, я не пропаща людина. Мине якийсь час, одружуся, буде у мене дім, сім'я, діти,— словом, усе, як у людей. І друзі, й товариші знайдуться. І лише одного у мене не буде, того, що втрачено безповоротно, назавжди... До останніх днів своїх, до останнього зітхання пам'ятатиму Асель і все прекрасне, що було між нами.

Ільяс задумався, понуривши голову. Помовчавши, додав:

— В день від'їзду я пішов до озера, на те саме круте узгір'я. Я прощався з Тянь-Шаньськими горами, з Іссик-Кулем. Прощай, Іссик-Куль, пісне моя недоспівана! Поніс би я тебе з собою, з синявою твоєю і берегами жовтими, та не дано мені, так само як не можу я понести з собою любов коханої людини. Прощай, Асель! Прощай, тополенько моя в червоній косинці! Прощай, .люба. Будь щаслива!..